

The role of European travelers of the Safavid era in Iranian studies

Jahanbakhsh Savagheb¹

1.Professor of History, Lorestan University, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Lorestan University, Khorramabad, Iran Email: jahan_savagheb@yahoo.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 10 Octo 2022

Received in revised form:
27Nove2022

Accepted: 31 Dace 2022

Published online:
5Janu2023

Keywords:

Iranian Studies,
Iranology,
Safavid era,
Iran,
Europe,
European traveler,
Travelogue

ABSTRACT

1.Abstract

The European tourists who came to Iran during the Safavid era, by recording their memories and observations and writing travelogues, introduced and transmitted the culture, science, art, character, behavior, manners and habits, lifestyle and scientific and civilizational heritage of Iranians. They played an important role in European societies and created a kind of, Iranian studies discourse in the West. By traveling and staying in Iran, by observing, investigating and researching, contacting and talking to people and knowledgeable people, and accessing written sources of Iranian history, these tourists have provided useful information about Safavid Iran to their countrymen and made them familiar with the name, prestige and greatness of Iran. The purpose of this research is to investigate the ratio of European tourists with the category of Iranology based on travelogue information and in a descriptive-analytical method, and it raises the question of what role European tourists of the Safavid era played in the development of , Iranian studies? The findings of the research show that various aspects of Iran's civilization were reflected in the travelogues of these tourists and introduced to Europe. From this point of view, tourists have played an important role in the category of Iranian Studies in the West and its expansion. Their reports have been effective in encouraging Europeans to visit Iran and write travelogues, which is an important step in the growth of Iranian studies among Europeans.

2- Introduction

One of the consequences of establishing political relations between Iran and Europe was the arrival of foreign tourists and travelers in the form

of political envoys, religious delegations, merchants, artists, explorers and adventurers, etc. These tourists and delegations played an important role in introducing the westerners to the culture and way of life and the scientific and civilizational heritage of Iran, and expanded Iranology in the form of travelogues or travelogues, away from the later Orientalist and colonialist goals, in the West. The writings of these travelers about Iran made the Europeans familiar with various aspects of the beauty, manners, traditions, social life, economy, knowledge, and various possessions of the land of Iran. They, who have been observers of Iran in their time, have narrated many characteristics, behaviors and characteristics of the kings and people of Iran to the people of their land and have obtained a somewhat reasonable image of Iran. Presenting pictures and paintings of cities, buildings, historical monuments, people's clothes, faces of kings, masks and other sights and beauties of Iran, is one of the important means of gaining information for European scientists about Iran and Iranian civilization, especially various sciences and arts. Because these tourists were of different nationalities, Iranology spread among the people of different countries such as England, France, Holland, Spain, Portugal, Germany, Italy, Poland and Russia through their writings

3- Material & Methods

This research is in the stage of compilation using the library method, relying on the information of travelogues and reports of European tourists in Iran, and in the stage of investigating and explaining the subject, it is done based on the historical method, using a descriptive-analytical method.

4- Discussion of Results & Conclusions

The writings of European travelers about Safavid era Iran in the form of travel reports, diaries, travelogues and books, together with the preparation of pictures of the beauties of Iran and the collection of exquisite Iranian miniatures and other tools and objects that were transferred from Iran to Europe., has provided huge data on the subject of , Iranian studies to the West. These data, which were the result of traveling in Iran and observing phenomena, in addition to familiarizing the European people with the various conditions of Iran, provided the necessary information to western orientalists so that they could expand their oriental studies. Based on these data, many of these orientalists wrote books about Iran, or they addressed aspects of the characteristics of Iran and Iranians and strengthened the category of Iranology. What

needs to be remembered is that these tourists looked at the world and phenomena with a western perspective, and their assessment of Iran is subject to this perspective. Therefore, all the narratives of these tourists in the description of Iran and Iranians should be viewed with a critical point of view, and sometimes they have generalized the observation of a small matter in a corner of the country or from an individual to the whole of Iran and Iranians and evaluated it. Therefore, sometimes errors have been fueled in these narratives, which have also influenced the image of later orientalist of Iran.

References:

1. Antremoney, John Bell (2017). John Bell Antrumoni's travelogue (one of Peter the Great's envoys to the court of Shah Sultan Hussein), translated by Sasan Tahmasbi, Qom: Islamic Reserves Council.
 2. Anjollo, Jovan Maria (2011). Travelogues of Venetians in Iran, translated by Manouchehr Amiri, Ch. 2, Tehran: Khwarazmi.
 3. Smith, Ian (1356). Travelogue, in: The first ambassadors of Iran and the Netherlands, translated and written by Willem Fleur, with the efforts of Dariush Majlesi and Hossein Abu Tarabian, Tehran: Tahori.
 4. Olearius, Adam (1369). The travel book of Adam Olearius, translated by Hossein Kordbcheh, Bija: book for everyone.
 5. Merchant of Venice (1381). Travelogues of Venetian merchants in Iran, in: Travelogues of Venetians in Iran, Ch. 2, translated by Manouchehr Amiri, Tehran: Khwarazmi.
 6. Plumtree, Lionel (2016). Travelogue, in: Travelogues of Englishmen in Iran, translated by Sasan Tahmasabi, Qom: Islamic Reserves Association.
 7. Tavernier, Jean Baptiste (1369). Taverniyeh's travelogue, translated by Abu Tarab Nouri, corrected by Hamid Shirani, ch. 4, bija: Sana'i and Isfahan.
 8. Sawaqib, Jahanbakhsh (1387). Sources and sources of Safavid history, Shiraz: Mitras.
 9. Jamli Carreri, Giovanni Francesco (2013). Karri's travelogue, translated by Abbas Nakhjovani and Abdul Ali Karang, Ch. 2, Tehran: Scientific and Cultural.
 10. Dalsandri, Vincentio (1381). Travelogue, in: Travelogues of Venetians in Iran, translated by Manouchehr Amiri, Tehran: Khwarazmi.
 11. Delavaleh, Pietro (1370). Delawale travel book, translated by Shuaudhin Shafa, Ch. 2, Tehran: Scientific and Cultural.
-

12. Deland, Andre Dulier (1355). The beauties of Iran, translated by Mohsen Saba, Tehran: Book Lovers Association.
13. Dumans, Raphael (1353). "Iran's situation during the time of Shah Abbas the Second", translated by Abbas Sahi, historical reviews, vol. 3(9): 149-170.
14. Sanson, Martin (1346). Sanson's travelogue, translated by Taghi Tafzali, Tehran: Ibn Sina.
15. Charden, John (1372, 1374, 1375). Chardon's travel book, translated by Iqbal Yaghmai, vol. 1-5, Tehran: Tos.
16. Shirley, Anthony and Robert Shirley (1378). Shirley brother's travelogue, translated by Avans, Behkosh Ali Dehbashi, Ch 2, Tehran: Behdid.
17. Figueroa, Dan Garcia de Silva (1363). Figueroa's travel book, translated by Gholamreza Samii, Tehran: New.
18. Krusinski, Taduz Yoda (2016). Krusinski's travelogue (from Shah Sultan Hossein to Nader Shah), translated by Sasan Tahmasabi, Qom: Islamic Repository Assembly: Malek National Library and Museum.
19. Kruis, Dirk van Der (2010). Chardin and Iran, translated by Hamzeh Akhwantaqavi, Tehran: Farzanroz.
20. Kaempfer, Engelbert (1363). Kempfer's travelogue, translated by Kikavos Jahandari, Ch. 3, Tehran: Kharazmi.
21. Lekhart, Lawrence (1368). Extinction of the Safavid dynasty and the days of Afaghaneh conquest in Iran, translated by Mustafa Qoli Emad, Ch. 3, Tehran: Marwarid.
22. Navaei, Abdul Hossein (1370). Iran and the world from the Mongols to Qajar, vol. 1, ch. 3, Tehran: Homa.
23. Homayoun, Gholam Ali (2013). Illustrated documents of Europeans from Iran, Ch. 2, Tehran: University of Tehran.

Cite this article: Savagheb, Jahanbakhsh (2023). The role of European travelers of the Safavid era in, Iranian studies . *Journal of Iranian and Islamic studies*.vol 12. No4, Pages-1-34

Doi: 10.30484/JII.2023.3317.1098

© The Authors: Jahanbakhsh Savagheb

Publisher: National Library and Archives of the I. R. of Iran

Doi: 10.30484/JII.2023.3317.1098

نقش سیاحان اروپایی عصر صفویه در ایران‌شناسی

جهانبخش ثواقب^۱

۱. استاد تاریخ دانشگاه لرستان، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران jahan_savagheb@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۹/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۱۰

تاریخ نشر آنلاین: ۱۴۰۱/۱۰/۱۵

واژه‌های کلیدی:

ایران‌شناسی

عصر صفویه،

ایران،

اروپا،

سیاحان اروپایی.

سیاحان اروپایی که در عصر صفویه به ایران آمده‌اند، با ثبت خاطرات و مشاهدات خویش و نگاشتن سفرنامه، در شناساندن و نقل و انتقال فرهنگ، علوم، هنر، منش، رفتار، آداب و عادات، سبک زندگی و موارث علمی و تمدنی ایرانیان در جوامع اروپایی نقش مهمی داشته‌اند و زمینه نوعی گفتمان ایران‌شناسی را در غرب پدید آوردند. این سیاحان با سفر و اقامت در ایران، با مشاهده، بررسی و تحقیق، تماس و گفتگو با مردم و افراد آگاه و دستیابی به منابع مکتوب تاریخ ایران، آگاهی‌های سودمندی درباره ایران عصر صفویه به هم‌وطنان خویش عرضه کرده‌اند و آنان را با نام، اعتبار و عظمت ایران آشنا ساختند. هدف از این پژوهش، بررسی نسبت سیاحان اروپایی با مقوله ایران‌شناسی براساس اطلاعات سفرنامه‌ای و به روش توصیفی-تحلیلی است و این پرسش را مطرح کرده است که سیاحان اروپایی عصر صفویه چه نقشی در گسترش ایران‌شناسی داشته‌اند؟ یافته‌های پژوهش بیان گر آن است که ابعاد گوناگونی از وجوه تمدنی ایران در سفرنامه‌های این سیاحان بازتاب یافته و آن را به اروپا شناسانده‌اند. سیاحان از این منظر نقش مهمی در مقوله ایران‌شناسی در غرب و گسترش آن ایفا کرده‌اند. گزارش‌های آنان در تشویق اروپائیان برای دیدار از ایران و نگارش سفرنامه مؤثر بوده که خود گام مهمی در رشد تمایلات ایران‌شناسی در میان اروپائیان به‌شمار می‌رود.

استناد: ثواقب، جهانبخش (۱۴۰۱) نقش سیاحان اروپایی عصر صفویه در ایران‌شناسی، مجله مطالعات ایرانی و اسلام، دوره ۱۲، ش ۴، صص ۱-۳۴.

Doi: 10.30484/JII.2023.3317.1098

© نویسندگان. جهانبخش ثواقب

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

مقدمه

از پیامدهای برقراری روابط سیاسی میان ایران و اروپا، ورود سیاحان و مسافران خارجی به صورت فرستاده‌های سیاسی، هیئت‌های مذهبی، تاجران، هنرمندان، جست‌وجوگران و ماجراجویان و غیره به ایران بود. این سیاحان و هیئت‌ها در آشنا کردن غربیان با فرهنگ و شیوه زندگی و موارث علمی و تمدنی ایران نقش مهمی داشتند و ایران‌شناسی را در قالب سفرنامه یا سیاحت‌نامه‌نویسی به دور از اهداف خاورشناسانه و استعمارگراییانه بعدی، در غرب گسترش دادند. نوشته‌های این سیاحان درباره ایران، موجب آشنایی اروپائیان با زوایای گوناگونی از زیبایی‌ها، آداب، سنن، زندگی اجتماعی، اقتصاد، دانش و داشته‌های گوناگون ایران زمین شد. آن‌ها که مشاهده‌گر ایران در زمان خویش بوده‌اند، بسیاری از خصلت‌ها، رفتار و ویژگی‌های شاهان و مردم ایران را برای مردم سرزمین خود بازگو کرده‌اند و تصویری تا حدی معقول از ایران به دست داده‌اند. نسخه‌های خطی مختلفی که این سیاحان و مسافران اروپایی از ایران به اروپا منتقل کرده و در کتابخانه‌های آن کشورها ذخیره شده، هم‌چنین سفرنامه‌ها، گزارش‌ها و کتاب‌هایی که این سیاحان در ابعاد مختلف زندگی و حیات ایران عصر صفویه و درباره شاهان صفوی نگاشته‌اند و به زبان‌های مختلف چاپ و در اختیار مردم اروپا قرار گرفت، شناخت غرب از ایران را افزایش داد. راه‌یابی مینیاتورهای نگارگران ایرانی در گنجینه‌های اروپایی، که در اثر این ارتباطات رخ داد، این نوع از هنر عصر صفوی را به اروپا انتقال داد. ارائه تصاویر و نقاشی از شهرها، بناها، آثار تاریخی، پوشاک مردم، چهره پادشاهان، مسکوکات و دیگر دیدنی‌ها و زیبایی‌های ایران، از وسایل مهم کسب اطلاع دانشمندان اروپایی از ایران و تمدن ایرانی، به‌ویژه علوم مختلف و هنر ایران، بوده است. چون این سیاحان از ملیت‌های مختلفی بودند، ایران‌شناسی از طریق نوشته‌های آنان در میان مردم کشورهای گوناگون نظیر انگلستان، فرانسه، هلند، اسپانیا، پرتغال، آلمان، ایتالیا، لهستان و روسیه رواج یافت. در این مقاله، هدف بررسی نقش سیاحان اروپایی عصر صفویه در زمینه ایران‌شناسی است که با چه انگیزه‌هایی به بررسی اوضاع ایران پرداخته‌اند و در سفرنامه‌های خویش چه تصویری از ایران آن دوره به غرب ارائه داده‌اند. بنابراین، پرسش قابل طرح این است

که سیاحان اروپایی چه سهمی در مقوله ایران‌شناسی در غرب داشته‌اند؟ فرضیه پژوهش به این نکته توجه می‌دهد که آگاهی‌های متنوع فراهم آمده سیاحان درباره ایران و نشر آن در غرب در گسترش اندیشه ایران‌شناسی از سوی اندیشمندان و ایران‌شناسان بعدی غربی و نیز آشنایی مردم مغرب‌زمین با ایران و فرهنگ و تمدن ایرانی، سهم مؤثری داشته است. این پژوهش در مرحله گردآوری به روش کتابخانه‌ای با تکیه بر اطلاعات سفرنامه‌ها و گزارش‌های سیاحان اروپایی در ایران و در مرحله بررسی و تبیین موضوع به شیوه توصیفی-تحلیلی انجام شده است.

پیشینه پژوهش

درباره موضوع‌های گوناگونی از ایران عصر صفویه، براساس گزارش‌های سیاحان اروپایی، نوشته‌های متعددی شامل کتاب، پایان‌نامه و مقاله موجود است. هرکدام از این نوشته‌ها یک موضوع خاص را بررسی کرده‌اند. برای نمونه؛ حمید شهربافان (۱۳۸۴) باورهای عامیانه در ایران را؛ مصطفی خلعتبری لیماکی (۱۳۸۸) جلوه‌هایی از فرهنگ مردم ایران را و علی‌اصغر حق‌دار (۱۳۹۵) تصویر ایران و ایرانی را در سفرنامه‌های خارجی بررسی و در قالب کتاب ارائه کرده‌اند. سمیرا طهماسبی (۱۳۹۵) زندگانی مردم ایران در عصر صفوی را با تکیه بر سفرنامه‌های خارجی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود (دانشگاه ارومیه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی) مطرح کرده است. از نوع مقاله‌پژوهی، شکوه‌السادات اعرابی هاشمی (۱۳۷۸) به اصفهان عصر صفوی؛ علی کریمی (۱۳۸۶) به بازتاب فرهنگ ایرانیان؛ حسین میرزایی و جبار رحمانی (۱۳۸۷) به فرهنگ و شخصیت ایرانیان؛ علیرضا اسماعیلی (۱۳۸۷) به جامعه و فرهنگ ایران عصر صفوی؛ عباس پناهی (۱۳۸۸) به بازتاب فرهنگ و اجتماع ایرانیان؛ حمید حاجیان‌پور (۱۳۹۱) به مسائل اجتماعی ایران دوره صفویه؛ مهرا اسماعیلی و همکاران (۱۳۹۶) به اخلاق اجتماعی ایرانیان و محمدحسن رازنهران و تقی شیردل (۱۳۹۶) به تقدیرگرایی و مؤلفه‌های آن، براساس روایت‌های سیاحان غربی پرداخته‌اند. مقاله پیش رو به نقش سیاحان اروپایی در گسترش ایران‌شناسی در غرب پرداخته و این‌که چه تصویری از ایران عصر صفویه به غرب منتقل کرده‌اند.

نقش سفرنامه‌نویسی در ایران‌شناسی

نگارش سفرنامه‌ها و گزارش‌های گوناگون جامع و عمیق در ابعاد مختلف زندگی و حیات ایران عصر صفویه و بازتاب آن در غرب، در معرفی و شناسایی فرهنگ ایرانی به جوامع غربی مؤثر بوده و یکی از ابزارهای مهم در

مقوله ایران‌شناسی به‌شمار می‌رود. سیاحان اروپایی از طریق تألیفات و آثار خویش آگاهی‌های سودمندی درباره ایران عصر صفویه به هم‌وطنان خویش عرضه کرده‌اند. آنان بر اثر سفرها و در نتیجه اقامت در ایران (برای نمونه فرانسویان، ر.ک. لکهارت، ۱۳۶۸: ۴۹۱)، مردم اروپا را با نام و عظمت ایران آشنا ساختند. در واقع، سفرنامه‌ها یکی از وسایل مهم کسب اطلاع دانشمندان اروپایی از علم و هنر ایران بوده است. در این سفرنامه‌ها اطلاعات مهم و لازم از علوم مختلف و هنر ایران برای مخاطبان عرضه شده است. برخی از این سیاحان خود اهل علم و دانش و هنر بودند و برای تحقیق و علاقه به هنر به مشرق‌زمین و ایران سفر می‌کردند و در تکامل دانش اروپائیان از ایران نقش مهمی داشتند (ر.ک. همایون، ۱۳۸۳: ۲۰۶/۱-۲۱۲). توصیف و تصاویری که سیاحان از مناظر شهرها، آثار باستانی و تاریخی، به‌ویژه آثار تخت‌جمشید و پاسارگاد و مجموعه آثار تاریخی اصفهان و بناهای هنری (خانه، حمام، بازار، قهوه‌خانه، کاروانسرا، مدرسه، مسجد، میدان، کاخ، بقعه‌های مذهبی، مقابر، باغ‌ها، پل‌ها، بادگیرها، کبوترخانه، قنات و دیگر شکل‌های معماری ایران و تزئینات وابسته به بناها نظیر آئینه‌کاری، منبت، کاشی‌کاری، گچ‌بری و ...)، مناظر زیبای طبیعی ایران (کوه، دشت، جنگل، دره، بیابان، دریا، رودخانه و ...)، پرتره یا چهره شاهان و برخی دیگر از شخصیت‌ها، مسکوکات، شیوه استقبال و پذیرایی از سفرای اروپایی در ایران، مراسم مختلف از قبیل اعیاد، جشن‌ها، سوگواری‌ها، عروسی، تاج‌گذاری شاهان، پوشاک مردم، مشاغل و مناصب، مجازات‌های مختلف مجرمان و ... به‌دست داده‌اند (برای مبحثی در این باره، ر.ک. همایون، ۱۳۸۳: ۱۱/۲-۱۳۹)، در شناساندن ایران عصر صفویه به اروپا بسیار سودمند بوده و آگاهی‌های فراوانی را در اختیار غربیان قرار داده است. بر پایه همین اطلاعات، محققان و خاورشناسان بعدی راهی ایران شدند و در صد تحقیق در هنر، تاریخ، باستان‌شناسی و خط ایران برآمدند و به کشفیاتی در این زمینه‌ها نیز رسیدند. این سفرنامه‌ها امروزه نیز یکی از منابع مهم آگاهی ما از ایران آن روزگار است.

از طریق سیاحان و هیأت‌هایی که به ایران می‌آمدند، محصولات فرهنگی و هنری ایران نظیر قالی (به‌ویژه قالی‌های نفیس و ابریشمی)، دست‌بافت‌ها و بافته‌های کارگاهی (انواع منسوجات مخملی و زربافت و منقش) که از جانب شاهان ایران به‌عنوان خلعت و هدیه به آنها یا برای شاهان اروپایی داده می‌شد (برای نمونه ر.ک. شرلی، ۱۳۷۸: ۵۷-۵۸؛ فیگوئروا، ۱۳۶۳: ۳۷۰؛ آنترمونی، ۱۳۹۷: ۹۱، ۹۵، ۹۶؛ جملی‌کاری، ۱۳۸۳: ۱۴۳-۱۴۴)، انواعی از هنرها و صنایع دستی و تزئینی و کارگاهی ایران به غرب انتقال داده شد و گنجینه‌هایی از این

هدایا در کشورهای اروپایی تشکیل می‌شد و غربیان با این جلوه‌های تمدنی ایران آشنا می‌شدند. همچنین نقاشان همراه سیاحان و هیأت‌های اروپایی، مناظر و آثار ایران را برای سفرنامه‌ها و گزارش‌های هیأت‌ها نقاشی می‌کردند که این نقاشی‌ها و تصاویر دیدنی، با تأثیری که به‌لحاظ بصری بر بیننده می‌گذاشتند، تمایل ایران‌شناسی را در غرب گسترش می‌دادند. یان اشترویس، کمپفر، اولتاریوس، شاردن، دلاواله، هربرت، کرنلیس دو بروین Cornelis de Brruyn و دیگران، تصاویر زیبایی از دیدنی‌های ایران به‌ویژه پرتره‌هایی از شاهان صفوی و برخی درباریان آنها به یادگار گذاشته‌اند.

تنوع سفرنامه‌ها

شمار سیاحان اروپایی که در عصر صفویه به ایران آمده و از خود سفرنامه به‌جا گذاشته‌اند و گزارش‌هایی از ایران به اروپائیان ارائه داده‌اند بسیار است. تعداد زیادی از این سفرنامه‌ها به فارسی برگردانده شده و بسیاری همچنان به زبان‌های اصلی (انگلیسی، فرانسوی، هلندی، آلمانی، پرتغالی و اسپانیولی، ایتالیایی و روسی) مانده‌اند. برخی از مشهورترین آنها از این قرارند:

ایتالیایی‌ها: میکلهمبره، کاترینو زنو، آنجوللو، بازرگان گمنام ونیزی، وینچنتیو دالساندری، پرژان تاده، مارینو سانوتو، جیوانی تواسو مینادوآ، نیکلو مانوچی، لودویک وارتمان، تتودور بالی، جیوانی فرانسیسکو جملی کارری، راموزیو، پیترو دلاواله، الکساندر آو مالابار، لوئیچی رانچینوتو، مبلغان فرقه کرمی در ایران.

پرتغالی‌ها و اسپانیولی‌ها: آلفونسو دو آلبوکرک، آنتونیو دو گووه‌آ، دوارت باربوزا، دون گارسیا دسیلوا فیگوئروا، آنتونیو تنیریو، جیوانی باتیستا وچیتی، مستر آفونسو، روی فریر د آندرادا، پدرو تخشیرا (تکسیرا)، گرگوریو پیرا فیدالگو.

انگلیسی‌ها: تاجر حادثه‌جوی: آنتونی جنکینسون، ریچارد چینی، آرتور ادواردز، ریچارد ویلز، لورنس چاپمن، لیونل پلامتری، کریستوفر بورو (باروگ)، توماس بانیستر، جفری داکت، گزارش‌های نمایندگان کمپانی هند شرقی انگلیس (ادوارد مونوکس، جان میلدهال، رابرت کوورت، ژوزف سلبنکه، توماس کوریات، جان کارترایت، جیل هوبس، جان فریر، ویلیام فوستر، ادوارد میلتون، جان کمپبلز)، جان نیوبری، برادران شرلی، توماس هربرت، رابرت استودارت، جان اسکاترگود.

هلندی‌ها: کورنلیس اسپیلمن، کورنلیس بویکر، یان اشترویس، کورنلیس دو بروین، هربرت دیاگر، ژان هوپگن وان لیشوتن، ایمرشت، دلائت، یان اسمیت، اسناد بایگانی ریجکس هلند.

آلمانی‌ها: فن تویفل، فرن برگر، آدام اولناریوس، استفان گرلاخ، شیلینگر، یوهان آلبرت ماندلسلو، یوهان گوتلیب ورم، ژرژ تکتاندر فن گابل، انگلبرت کمپفر، نیلس ماتسون کیوپینک، هاینریش فن پوزر، اندرسون و ایورسن، اودویک فابری تیپوس، تاجر آلمانی گمنام، دانیل پارتی.

فرانسوی‌ها: گابریل دولو (لوتتز)، فیلیپ آوریل، پل لوکاس، پرگابریل دوشینون، فیلیپ ترینیتات، ویلوت، بویون، تورنفور، الکساندر درودز، آبه مارتین گودرو، فرانسوا پتی دلاکروا، پوله، لابلوه لوگوز، ژان شاردن، بورژ، بدروس بدیک، ژان باپتیست تاورنیه، آندره دولیه دل اند، ژان تونو (تهونو)، مارتین سانسون، رافائل دومان، بارتلمی آبه کاره، ماری کلود پتی، پیر ویکتور میشل.

مأموران و سیاحان روسی: آرتمی پطروویچ ولینسکی، سوئی مونف، جان بل آنترمونی، باسکاکف، ای.گ. گربر، ایسرائیل اوری، سیمئون آوراموف، فدت آفاناسیویچ کاتف.

لهستانی: کروسینسکی، موراتوویتز (صفر مرادویچ) Sefer Muratovitz (درباره این سیاحان و سفرنامه‌های آنها، ر.ک. ثواب، ۱۳۸۷: ۱۰۳-۱۶۸).

محتوای ایران‌شناسی سفرنامه‌ها

در سفرنامه‌های این سیاحان اروپایی، وجوه گوناگونی از ایران و ایرانیان بازتاب داده شده که در معرفی ایران به اروپا و شناخت غربیان از سرزمین ایران و ویژگی‌های آن و خصوصیات مردم ایران بسیار مؤثر بوده است. این اطلاعات در زمینه‌های گوناگونی است که می‌توان به اجمال در موضوعات زیر، فهرستی از آنها به‌دست داد، از این قرار: ۱- اوضاع سرزمینی: توصیف امپراطوری ایران، تقسیم‌بندی ایالات و ولایات، نژاد ایرانی‌ها، گیاهان، داروهای گیاهی، حیوانات و جانوران، وصف اصفهان پایتخت صفویه، وصف شهرهای مختلف ایران، آب و هوا، طبایع و خلق و خوی، گردشگاه‌ها و رودخانه‌ها، خصوصیات و دیدنی‌های شهرها و روستاها، راه‌های ارتباطی. ۲- اوضاع مذهبی: دین و مذهب ایرانیان، سازمان روحانیون، مقامات و مناصب مذهبی، زیارتگاه‌ها و بقاع متبرکه، عبادات و عقاید، فرقه‌های مذهبی داخلی (زرتشتیان، یهودیان، مسیحیان کاتولیک، ارامنه، صوفیان، دراویش و ...)، فرقه‌های مسیحی اروپایی و دیگر موارد. ۳- اوضاع اجتماعی: قوانین و آداب و عادات اجتماعی

ایران، پوشاک و اثاثیه، غذاها و نوشیدنی‌ها، آداب و رسوم، باورهای عامیانه، خرافه‌ها و پیشگویی‌ها، امثال و حکایات، گروه‌ها و طبقات اجتماعی، ورزش‌ها و سرگرمی‌ها و نمایش‌ها، رقص و شادمانی‌ها، آداب غذا خوردن، قهوه‌خانه‌ها، تجملات، مراسم و اعیاد (نظیر عید نوروز، عید قربان، عید فطر، عید غدیر، محرم)، مراسم ازدواج، زناشویی، مرگ و میر و مراسم تشییع و تدفین و ... ۴- نظام سیاسی، شاه و دربار: روش حکومت، وضعیت دربار، عناوین و القاب شاه، خلق و خوی شاه، حرمسرای شاهی، خواجه‌ها، مراسم تاجگذاری پادشاهان، شرح پادشاهان صفوی، آداب سفارت، تالارهای پذیرایی، آداب پذیرایی از سفراء، آداب تشریفات، خزانه شاهی، هدایای شاهانه، مراسم تقبیل، خلعت‌بخشی، شکار رفتن شاهان و قُرُق کردن مسیر، هیئت دولت، تأسیسات داخلی دربار و کارگاه‌های سلطنتی، موبک شاه، رفتار شاهان صفوی با مسیحیان و هیأت‌های مذهبی مسیحی، حکام ایالات و ولایات، مناصب و مشاغل اداری و ... ۵- نظام قضایی: محاکم مدنی، مقامات قضایی، شیوه قضاوت، سازمان پلیس، مجازات‌ها و کیفرها، زندان، چگونگی تأمین امنیت در جامعه و امنیت راه‌ها. ۶- تشکیلات نظامی: سازمان ارتش، مقامات نظامی، شیوه جنگ و رزم، ابزار و آلات جنگی، تغییر و تحولات قشون، جیره و مواجب نظامیان و ... ۷- نظام آموزشی و علم: نظام تعلیم و تربیت، مدرسه و شیوه تحصیل، تربیت کودکان، زبان، خط و نگارش، دستور زبان و اصول مبانی بیان، علوم و دانش‌های مختلف (حساب، ریاضیات، هیأت و ستاره‌شناسی، موسیقی، پزشکی، فلسفه، اخلاق، جغرافیا و تاریخ، آثار منظوم، نقاشی) و ... ۸- اوضاع اقتصادی: اقتصاد و دارایی، اقتصاد سیاسی، مناصب مالی، دیوان و دفاتر استیفا، زمین‌داری و مالکیت زمین و درآمدهای آن، املاک ممالک و خاصه، عایدات شاه، صنایع (به‌ویژه قالی‌بافی، منسوجات، سفال‌گری، فلزکاری و ...)، معادن و فلزات، کشاورزی و دام‌داری، محصولات کشاورزی، باغی، دامی و صنعتی، تجارت و بازرگانی، گروه‌های تجاری غیرایرانی در کشور (هندیان و بانیان)، پول و مسکوکات، صادرات و واردات، گمرکات و عواید گمرکی، مالیات‌ها، مخارج و هزینه‌ها، بازارها، دادوستدها، پیشه‌ها و صنوف و ... ۹- هنر و معماری: شهرنشینی و محلات شهری، آثار و بناهای تاریخی (مساجد، مدارس، کلیساها، کاروانسراها، قصرها و عمارات سلطنتی، باغ‌ها، پل‌ها، حمام‌ها، بازارها، برج‌ها، قلاع و ...)، هنر کتابت و صحافی، هنرهای تزئینی و ... (برای آگاهی از این عناوین به فهرست سفرنامه‌های شاردن، تاورنیه، اولئاریوس، کمپفر، کارری و دیگران مراجعه شود).

علل و انگیزه‌های ایران‌شناسی سیاحان

سیاحان اروپایی هر کدام انگیزه‌هایی برای سیاحت به ایران و تهیه گزارش سفر در قالب ایران‌شناسی داشته‌اند که بعضی از آنها دیدگاه خویش را در مقوله ایران‌شناسی مطرح کرده‌اند. طرح دیدگاه چند تن از این سیاحان برجسته می‌تواند معرف کلی آنها باشد.

۱. بازرگان ونیزی

بازرگان ونیزی که در اوایل سلطنت شاه اسماعیل صفوی (۹۳۰-۹۰۷ ق. / ۱۵۰۱-۱۵۲۴ م.) در ایران بوده و سفرنامه‌ای از خود به یادگار گذاشته اشاره کرده که قاطبه مردمان دانش‌دوست هستند، از این‌رو برای تحقیق در مسائل تازه بر خود رنج‌ها هموار می‌کنند. بدین سبب او اندیشیده که با نوشتن شرحی از سفرهای خود در ایران و روایت کردن آنچه که توانسته در مشرق‌زمین در طی مدت هشت سال و هشت ماه اقامت خود بیاموزد، نوشته‌ای فراهم کند که احتمالاً برای خوانندگان دل‌انگیز باشد، هم از جهت بدیع بودن مطلب و هم از حیث اشمال آن بر اطلاعات مربوط به بسیاری از شهرهای بزرگ، اقوام و مردمان و آداب و عادات بیگانگان. او تأکید کرده که جز آنچه به راستی دیده و شنیده نخواهد گفت و در هیچ چیز غلو نخواهد کرد و مقصود خود را ساده، آن‌گونه که از یک بازرگان درستکار سزاوار است بیان خواهد کرد و مطالب خود را با الفاظ و کلمات نخواهد آراست (بازرگان ونیزی، ۱۳۸۱: ۳۷۷).

۲. پیترو دلاواله Pietro de Ila Valle

دلاواله در علل تنظیم سفرنامه خود مطالبی را ارائه داده است. آکادمی اوموریستی *Academiq de gli Humoristi* از مجامع مورد توجه آن زمان ایتالیا بود که دلاواله به علت هوش و فراست و نکته‌سنجی و امتیازات خانوادگی موفق شد در عنفوان جوانی به عضویت آن درآید. او با این انگیزه که مطالب جالبی برای آکادمی تهیه کند به مسافرت مشرق‌زمین تن می‌دهد و گزارش‌های خود را به اعضای آکادمی ارسال می‌کند تا دوست دانشمندش ماریو اسکپانو *Mario Schipano* این خاطرات را با نثر روان و ادیبانه بار دیگر به رشته تحریر درآورد تا شایسته تقدیم به مجمع باشد (دلاواله، ۱۳۷۰: ۶۵). او به گفته خویش کوشش کرده اطلاعات دقیقی را از اصفهان و به‌طور کلی از ایران جمع‌آوری و به اطلاع اعضای مجمع برساند (همان: ۶۶) و از آنان خواسته که از بی‌نظمی نوشته‌ها تعجب نکنند؛ زیرا به‌تدریج از آنچه به‌خاطرش خطور می‌کرده مطلبی

نوشته است و آنها می‌توانند در خلال این آشفته‌گی‌ها، رشته کلام را به‌دست آورند و هر مطلبی را در جای واقعی خود قرار دهند (همان: ۶۱).

نکته دیگر در انگیزه دلاواله از سفر به ایران، صیت شهرت شاه عباس اول (۱۰۳۸-۹۹۵ ق. / ۱۵۸۷-۱۶۲۹ م.) بوده که باعث شده او به عشق دیدار این پادشاه، از وطن خود عزیمت کند و در صف نیروهای شاه، شمشیر به‌دست علیه ترکان عثمانی بجنگد. او به این قصد نزد شاه عباس می‌رود تا در دربارش بماند و برای این کار، دلیلش این بوده که می‌خواسته در جنگی که شاه با ترک‌ها در پیش داشته به او خدمت کند. «عشق به جنگ با ترک‌ها گویی از بدو تولد با من عجین شده است و وقتی به اوج رسید که در سرزمین ترک‌ها شاهد رفتار آنها با مسیحیان بودم. در اروپا فرصت اجرای نیت خود را پیدا نکردم. اکنون که این فرصت را یافته‌ام نباید آن را از دست بدهم» (همان: ۹۲-۹۳). همچنین دلاواله مأموریت داشته است که کتاب‌هایی از جمله قانون ابن سینا را تهیه کند و به ایتالیا بفرستد و او تلاش کرده با کمک ملاجلال منجم از مشاوران نزدیک شاه عباس به انجام این کار توفیق یابد (همان: ۹۸). دلاواله از زبان فارسی چیزی نمی‌دانسته است (همان: ۲۵). در زبان عربی هم به پیشرفت مورد نظر دست نیافته است (همان: ۹۹). او قصد داشته زبان فارسی و عربی را بیاموزد و با زبان‌های کلدانی و عبری و ادبیات گرجی نیز آشنایی پیدا کند. ظاهراً در هیچ کدام هم موفق نبوده، زیرا انجام چندین کار در آن واحد دشوار بوده است (همان: ۱۰۱).

۳. آدام اولئاریوس Adam Olearius

اولئاریوس که در سده یازدهم هجری و در سلطنت شاه صفی (۱۰۵۲-۱۰۳۸ ق. / ۱۶۲۹-۱۶۴۲ م.) همراه هیأت اعزامی دوک هلشتاین در سال ۱۶۳۳ م. به ایران مسافرت می‌کند (اولئاریوس، ۱۳۶۹: ۲۹/۱، ۳۱)، با آشنایی که به زبان ترکی و فارسی داشت، مطالعه کاملی در زندگی مردم ایران کرد و سپس خاطرات سفر و سیاحت‌نامه خویش را به رشته تحریر درآورد (همان: ۳۱). این سیاحت‌نامه در شناخت ایران عصر صفوی و در مطالعات ایران‌شناسی از منابع معتبر است. اولئاریوس با نگرشی مذهبی و انجیلی به مقوله سفر و استناد به گفته‌ای از کتاب مقدس در اهمیت سیاحت، معتقد است سعادت بزرگی که در طول زندگی ممکن است نصیب انسان شود این است که امکان مسافرت طولانی برایش فراهم شود تا بتواند کشورها و سرزمین‌های بیگانه را ببیند، با مردم و ساکنان آن آشنا شود و تجربیات تازه‌ای در طول سفر به‌دست آورد. او براین دیدگاه است که باید در

این دنیای بزرگ به گشت و سیاحت پرداخت، مشاهده و مطالعه کرد که چگونه در هر نقطه‌ای با تفاوت و اختلاف، نعمات خداوند موجود است (همان: ۲۷). کسانی که با چشمانی باز و افکاری روشن به مطالعه در اطراف خود می‌پردازند، در سفرهای دوردست نه فقط موهبت خداوندی را مشاهده می‌کنند، بلکه از مردم سرزمین‌های دوردست چیزهای بسیاری می‌آموزند که برای خود و وطن آنها مفید است. اگر اخلاق و عادات و رفتار آن مردم خوب و قابل تحسین باشد، می‌توانند از آنها سرمشق بگیرند و اگر هم بد و ناپسند باشد می‌توانند از مشاهده این ناهنجاری‌ها عبرت گیرند و به راه درست و صواب خود ادامه دهند. او به این ضرب‌المثل ایرانی در این باره استناد می‌کند که؛ لقمان را گفتند ادب از کج آموختی، گفت از بی‌ادبان (همان: ۲۸).

اولتاریوس که سیاحت را برای انسان بسیار بااهمیت می‌داند، با اشاره به مسافرت‌های دانشمندان و فلاسفه بزرگ (مسافرت فلاسفه یونان به آسیای صغیر، ایران و هند)، مورخان (مسافرت‌های هرودت به ایران و مصر)، سلاطین و سرداران بزرگ در گذشته و اندوختن تجربیات بسیار در این مسافرت‌ها، از وظایف مهم جهانگردان می‌داند که پس از مسافرت، مشاهدات و مطالعات خود را به صورت سفرنامه منتشر کنند تا همه بتوانند از آن استفاده کنند و کسانی که توفیق چنین سفرهایی را پیدا نکرده‌اند، بتوانند دنیای خارج از دیار خود را بشناسند و همان‌طور که با خواندن تاریخ از گذشته‌های دوردست مطلع می‌شوند، با مطالعه این سفرنامه‌ها با سرزمین‌های دور از وطن خود آشنا گردند (همان: ۲۸). اولتاریوس اشاره می‌کند که در گذشته جهانگردان و مورخان زیادی به ایران و شهرهای مختلف آن مسافرت کرده و کتاب‌ها و سفرنامه‌هایی نوشته‌اند از جمله هرودت، بیزاروس و باریاروس؛ اما وضع ایران در زمان دیدار او (سده ۱۱ ق. ۱۷ م.) نسبت به سده‌های پیش تفاوت بسیاری کرده و جز کوه‌ها، دره‌ها و دشت‌ها، همه چیز این کشور تغییر کرده و تازگی پیدا کرده است. به‌همین علت مسافر جدیدی که قدم به این سرزمین بگذارد، همه چیز را تازه و جدید خواهد یافت. چون این فرصت برای او پیش آمد، توانست ایران شاه صفی را مشاهده و سیاحت‌نامه‌ای درباره آن به رشته تحریر درآورد (همان: ۲۹).

ارزیابی اولتاریوس از سفر خود به ایران چنین است که «در میان نقاط مختلف جهان، قاره آسیا به‌خاطر قدمت و سوابق تاریخی و وسعت آن بیش از همه‌جا مورد نظر است و در بین کشورهای آسیا نیز ایران به‌علل زیاد ازجمله دوران تمدن طولانی و تحولات تاریخی آن جالب‌تر و قابل مطالعه‌تر است و برای من سعادت بزرگی بود که توفیق سفر به این سرزمین مهم و تاریخی را پیدا کردم» (همان: ۲۹). اولتاریوس در این سفر چیزهای

زیادی از ایران با خود به هلشتاین انتقال داد، از جمله مقداری از چوب چنار ایران را به اتاق هنر گوتروپ (پایتخت هلشتاین) اهدا کرد (اولتاریوس، ۱۳۶۹: ۶۰۴/۲)؛ قوری مخصوص دم کردن چای با مقداری چای که به موزه هنری گوتروپ در هلشتاین تقدیم کرد (همان: ۶۵۷)؛ نمونه‌ای از نقاشی‌های هنرمندان رشت و کاشان که به گفته او این کارهای هنری در خارج از ایران خریدار و طالب زیادی داشت (همان: ۶۵۸). اعضای هیأت هلشتاین حتی چندین رأس گوسفند تاتاری سواحل غربی و شمالی دریای خزر را با خود به هلشتاین می‌برند که در آن‌جا تولید مثل کرده و بره‌هایی نظیر خود می‌زایند (همان: ۶۲۲).

اولتاریوس در این مسافرت با گلستان سعدی آشنا و تحت تأثیر آن قرار گرفت و چند سال بعد، آن را به زبان آلمانی ترجمه کرد. این ترجمه در سال ۱۶۵۴ به نام *گلستان ایرانی* منتشر شد و چنان مورد توجه مردم آلمانی‌زبان قرار گرفت که در اندک مدتی به چاپ بیستم رسید. همین حسن استقبال موجب شد که اولتاریوس *بوستان سعدی* و داستان لقمان را نیز به آلمانی برگرداند. خدمات اولتاریوس در معرفی فرهنگ و ادب و اندیشه ایرانی به اروپا خاصه مردم آلمان بسیار ارزنده بود تا جایی که ولفگانگ گوته شاعر و فیلسوف آلمانی او را ستوده است (همایون، ۱۳۸۳: ۱۳۵-۱۳۷؛ نوایی، ۱۳۷۰: ۳۲۲-۳۲۳). اولتاریوس نخستین اروپایی است که نقشه و مناظر شهرهای ایران مانند اردبیل، قم، کاشان و اصفهان را تهیه کرده است. او تصاویری از پدیده‌های مختلف تهیه کرد که ۲۵ عدد آن به ایران مربوط می‌شد (برای آگاهی از این تصاویر، ر.ک. اولتاریوس، ۱۳۶۹: ۴۴۷/۱، ۴۴۸، ۴/۲ صفحات مختلف). او طرح‌های اولیه خود را به آلمان برد و معلم نقاشی او آگوستین August John آن‌ها را روتوش و تصحیح کرد و سپس از طرف سه استاد دیگر روی مس حکاکی شد. یکی از این تصاویر بسیار جالب، تصویر شرفیابی هیئت نمایندگی آلمان در دربار شاه صفی در دیوان‌خانه اصفهان است که به طرز زیبایی فضای تالار و حیاط و درختان اطراف آن و قرار گرفتن شاه و تفنگچی‌ها و دیگر موضوع‌های مربوط به آن نمایش داده شده است (همایون، ۱۳۸۳: ۱۳۸/۱-۱۴۱).

۴. انگلبرت کمپفر Engelbert Kamper

کمپفر که در هیأت اعزامی سوئد در سال ۱۶۸۳ م. در سلطنت شاه سلیمان (۱۰۷۷-۱۱۰۵ ق. ۱۶۶۷-۱۶۹۴ م.) به ایران مسافرت کرد و تا ۱۶۸۵ م. در ایران اقامت داشت، یادداشت‌هایی ارزشمند درباره ایران تهیه کرد که بعدها همراه با تصاویری از بناهای ایران، پوشاک مردم، ابزار و آلات موسیقی و منزل و غیره در سفرنامه‌ای

آن را منتشر کرد. او قصد داشت که به وصف دربار ایران در نیمه دوم سده هفدهم میلادی/ یازدهم هجری بپردازد؛ درباری که از دیرباز شهرتی به‌سزا داشته است، چه هنگامی که در عهد باستان، ایران جهانی را زیر سلطه خود داشت و چه در روزگاری که زیر یوغ اعراب، سلجوقیان و تاتارها قرار داشت. با وجود این ایران عصر صفویه برای کمپفر به همان درجه اهمیت داشت و به همان مقدار شکوفان و آشتی خواه بود که در گذشته بود. او این دوره را قدرتی مقهور نشده می‌دانست که هراس در دل شرقیان افکنده و همه جهانیان را به اعجاب واداشته است (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۳). وی سپس به شرح مشاهدات خود می‌پردازد و به خوبی شاه صفویه و دربار او را توصیف می‌کند.

۵. آندره دولیه دلند Andere Daulier Daslandes

دلند فرانسوی در نامه‌ای، خطاب به مردمان شریف و درست‌کار، با اشاره به این که تمایل عادی سیاحان براین است که همه را از آنچه در جهان دیده‌اند آگاه سازند (دلند، ۱۳۵۵: ۲)، زیبایی‌های ایران را نه از آن جهت که قشنگ‌ترین چیزها باشد؛ بلکه جالب‌ترین موضوع‌هایی بوده که در سال ۱۶۶۴ م. دیده بیان کرده است. در آن سال او با تاورنیه سیاح مشهور از ایران گذر می‌کند و مصاحبت تاورنیه به او یاری می‌کند تا چیزهایی بیاموزد و مشاهده کند و شرح آنها را به علت کم شناخته شدن آنها برای هم‌وطنان خود نقل کرده است. او نقاشی‌هایی از ایران تهیه می‌کند که به نظر بسیاری جالب می‌آید و تاورنیه صحت آنها را تأیید کرده؛ زیرا تاورنیه به دلیل آشنایی طولانی که با ایران داشته می‌توانسته در این باره قضاوت کند. حکاکای آنها را هم به دست کسی می‌سپارد که حاصل کارش خوب بوده است. او به هم‌وطنان خویش می‌گوید این تصاویر چون از روی طبیعت کشیده شده اشیاء را خوب نشان می‌دهد و باید قدر آنها را بدانید، به‌ویژه که این نقش‌ها نخستین تصاویری است که تاکنون به آنها تقدیم شده است (همان: ۲-۴). او برای هدایت بهتر خواننده خود نقشه‌ای به کتاب خویش می‌افزاید که موقعیت هر محل به‌ویژه آناتولی و ایران را به اندازه کافی تعیین کرده است (همان: ۴). نقشه در آخر کتاب آمده است. او سعی کرده که مطالب را به اختصار نقل کند تا موجب ملال و خستگی خوانندگان نشود و نیز نمی‌خواسته با مطالبی که شاید نتواند صحت آنها را تضمین کند گزارش خود را مبسوط کند (همان: ۶). دلند تصاویری شامل لباس‌های ایرانیان، اصفهان پایتخت ایران، میدان اصفهان، پل اصفهان به جلفا و آثار تخت‌جمشید در سفرنامه خود آورده و به اروپائیان انتقال داده است.

۶. ژان باتیست تاورنیه Jean Baptiste Tavernier

تاورنیه در سده هفدهم میلادی/ یازدهم هجری در شناساندن ایران به اروپائیان، به‌ویژه فرانسویان، نقش عمده‌ای داشته و خدمت بزرگی در مسیر ایران‌شناسی انجام داده است. او به‌دلیل شش بار مسافرت به ایران و نگاهی دقیق نسبت به امور گوناگون در این سرزمین، شناخت خوبی از ایران پیدا می‌کند و گزارش جامعی از مسائل ایران تهیه و همراه با نقاشی‌های جالبی از آثار معماری، نقشه شهرها، البسه ایرانی‌ها و دیگر دیدنی‌ها، منتشر می‌سازد. بنابر شرحی که تاورنیه از زندگی خود داده، گویی او با میل به مسافرت متولد شده است. پدرش در علم جغرافیا مهارتی داشت و اغلب مذاکراتی که علمای این فن در ایام طفولیت تاورنیه با پدرش داشتند و او نیز حضور داشته، او را مصمم می‌کند که برود و ممالکی را که روی نقشه شناخته با چشم خویش ببیند و سیاحت کند. در سن ۲۲ سالگی تمام شهرهای اروپا را سیر و سیاحت می‌کند و زبان‌های متداول آن کشورها را فرا می‌گیرد (تاورنیه، ۱۳۶۹: ۳). پس از این مسافرت‌های اروپایی، از مسیر مجارستان و بلغراد به استانبول و سرزمین عثمانی وارد می‌شود (همان: ۱۳-۱۵). پس از یازده ماه توقف در استانبول همراه یک کاروان معتبر به اصفهان سفر می‌کند و نخستین سفر آسیایی تاورنیه آغاز می‌شود که پنج سفر دیگر را در پی داشت. در این سفرها و در مدت چهل سال سیاحت، او توانست بهتر به شناخت وضع ممالک و اخلاق و عادات مردم آسیا موفق شود و از روی فرصت راه‌های مختلف تمام عثمانی، ایران و هند را سیاحت نماید. سفرنامه او مشتمل بر احوالات مردم این سه کشور بزرگ و راه‌های مختلفی است که از پاریس به اصفهان می‌رسید (همان: ۱۷).

تاورنیه مسافرت در آسیا را به آسانی سیر و گشت در اروپا نمی‌دانست، به‌دلیل فاصله طولانی بین ایالات، نامناسب بودن راه‌ها، نبود کالسکه برای سواری، وجود صحراها و زمین‌های بدون کشت و زرع، نبود منزلگاه‌های مناسب بین راهی، حملات دزدان و غارتگران و غیره (همان: ۱۸)؛ اما او به این سیاحت تن داده تا اطلاعات مفیدی را از ایران و دیگر کشورهای آسیایی فراهم کند و به پادشاه فرانسه، لویی چهاردهم، تقدیم کند. او در نامه به لویی، ارزش یادداشت‌های سفر خود را از کالاهای نفیسی که در این سفرها با خود به فرانسه برده بود بیشتر می‌داند و آن را خدمتی بزرگ به پادشاه فرانسه می‌داند. او می‌گوید انگیزه‌اش از این مسافرت‌ها تنها کسب مداخل و فواید مشروع و یا ذکر نام خود در این سفرنامه نبوده؛ بلکه بزرگ‌ترین میل و مقصود او این بوده که اوصاف پادشاه فرانسه و عظمت دوران سلطنت او را به دیگر کشورها برساند و نشان دهد که مردم

فرانسه در صنایع و جرئت بر سایر ملل جهان برتری دارند (همان: ۱). تاورنیه با نشر یادداشت‌های خود از این سیاحت‌ها قصد داشته که شاه و مردم فرانسه را به مطالعه در احوال مردم این کشورها وادارد تا به عادات و اخلاق آنان پی ببرند. همچنین او با شرح مسیرهای مواصلاتی خواسته اشتباهات علمای جغرافیا را در تعیین منازل آشکار سازد (همان: ۲). در مجموع تاورنیه گنجینه‌ای از حیات مادی و معنوی ایران در عصر صفویه به‌دست داده که در مطالعات ایران‌شناسی اهمیت ویژه‌ای دارد.

۷. مارتین سانسون Pere Martin Sanson

کشیش سانسون کاتولیک به‌نقل خود در مقدمه سفرنامه‌اش، در سال ۱۶۸۳ م. به ایران آمد تا در جمع مبلغین دین مسیح مشغول به کار شود. ابتدا برای توفیق در مأموریت خود، زبان‌های ارمنی، ترکی و ایرانی را فرا گرفت. او در ایام اقامت، از چندین ایالت ایران دیدار کرد و اطلاعات گسترده‌ای را در باره این کشور جمع‌آوری کرد. ابتدا مدت هشت ماه در قزوین پایتخت قبلی صفویه سکونت می‌گزیند و به تربیت مسیحیان آن‌جا می‌پردازد. سپس شش ماه را در آسیری Assyrie نواحی بین دجله و فرات، سپری می‌کند و از شوش که اروپایی‌ها در آن‌جا رفت و آمد چندانی نداشتند مکرر دیدن می‌کند. پس از انجام وظایفش، اوقات باقی‌مانده را به مطالعه در باره آداب و اخلاق و وضع اجتماعی و سوابق تاریخی مناطقی که در آن به‌سر می‌برد می‌پردازد (سانسون، ۱۳۴۶: ۲۰-۱۹). او به‌عنوان مهمان شاه به دربار و کاخ سلطنتی ایران در زمان شاه سلیمان راه یافت و در تمام مجالسی که شاه ایران بار می‌داد و کسانی را به حضور می‌پذیرفت، حضور پیدا می‌کند و در تمام مهمانی‌های شاه حاضر بود و جای معینی داشت (همان: ۲۰). بعدها شاه ایران، سانسون را مأمور ساخت تا نامه‌ای را که به شاه فرانسه نوشته بود، به او تقدیم کند. پادشاه فرانسه، سانسون را مأمور کرد تا خاطرات خود از ایران را گردآوری کند. او این کار را انجام می‌دهد و کسانی او را تشویق می‌کنند که این خاطرات را انتشار دهد؛ چراکه موجب خرسندی مردم می‌شود (همان: ۲۱).

حاصل مطالعه سانسون سفرنامه‌ای است حاوی اطلاعات ارزشمندی همراه با تصاویری زیبا از ایران که در اروپا منتشر و در شناسایی و معرفی ایران به جهان غرب مؤثر بود. سانسون می‌گوید برای شناختن دربار ایران چیزی که به او کمک بسیار کرد اقامت طولانی او در ایران بود. او ابتدا هشت ماه را با اسقف بابل در ایران می‌گذراند، سپس سه سال در پایتخت ایران می‌ماند و با سفارش‌نامه‌ای که شاه فرانسه برای او به شاه ایران نوشت در زمره

مهمانان شاه سلیمان درمی‌آید (همان: ۲۰). او سی‌وسه تصویر از بناهای مهم اصفهان و چهره‌های مردم و لباس آنها (زن، مرد، غلام، صاحب‌منصب و غیره) در دوره صفویه در سفرنامه خود آورده (همان: صفحات مختلف) و بدین طریق اروپائیان را با انواع پوشاک و نحوه لباس پوشیدن ایرانیان آشنا کرده است.

سانسون تصمیم گرفت فقط به توصیف وضع زمان کشور ایران در زمان شاه سلیمان بپردازد بدون این‌که از اوضاع ایران در سده‌های پیش از آن صحبتی به میان آورد. او برای این کار نظم و ترتیبی به کار می‌بندد. ابتدا در سفرنامه‌اش درباره شخص شاه و دربارش، تعداد امراء بزرگ، مشاغل مهم، شکوه و جلال دربار، سرگرمی‌ها و تفریحات شاه، خزانه شاه و عواید آن و قشون شاه صحبت می‌کند. پس از آن درباره سیاست مملکت، قدرت و اختیارات شاه، هیئت دولت یا مشاورین شاه، نفوذ و قدرت خواجگان حرم‌سرا، نظم و ترتیب حکومت ایالات و طرز رفتار ایرانیان با ملل همجوار بحث می‌کند. در مرحله سوم، درباره عدالت اجتماعی ایران و طرز رسیدگی به دعاوی مردم در محاکم شرعی و عرفی مطالبی آورده است. در انتها نیز راجع به مذهب ایرانیان قدیم و امروز توضیح داده است (همان: ۲۳-۲۴).

۸. ژان شاردن Jean Chardin و ایران‌شناسی

ژان شاردن (متولد ۱۶۴۳ م. در پاریس) با پیشه جواهرفروشی برای تجارت عازم مشرق‌زمین شد و در سال ۱۶۶۵ م./ ۱۰۷۶ ق. در زمان شاه عباس دوم (۱۰۵۲-۱۰۷۷ ق./ ۱۶۴۲-۱۶۶۷ م.) به ایران آمد و از شهرهای مختلف کشور دیدن کرد و عنوان تاجر شاهی و زرگر دربار شاه یافت و با گنجینه‌ای از اطلاعات در سال ۱۶۷۰ م./ ۱۰۸۱ ق. به فرانسه بازگشت. او سال بعد، بار دیگر به مشرق رو نهاد که سفرش ده سال طول کشید و چهار سال آن را در ایران به سر برد. آشنایی‌اش با زبان فارسی، او را در توصیف این سرزمین یاری کرد و ابتدا مشاهدات خود را تحت عنوان *تاجگذاری شاه سلیمان* منتشر کرد. در سفر دوم توانست مجموعه مفصلی درباره ایران تهیه کند و در آن به تفصیل از اوضاع این سرزمین، توصیف امپراتوری ایران، قوای مسلح، قوانین، آداب و عادات ایرانیان، صنایع و علوم، اوضاع سیاسی و نظامی و اجتماعی ایران، آیین و مذهب ایرانیان، توصیف شهر اصفهان و دیگر مطالب، گزارش دهد و تصاویر زیبایی از ایران را منتشر کند (شاردن، ۱۳۷۴: ۷۰/۲، ۱۳۹۷/۴-۱۳۹۸، ۱۵۹۹-۱۵۹۶؛ کرویس، ۱۳۸۰: ۲۷-۱۱، ۳۳-۳۴). شاردن خود درباره هدف و نیت سفرش به مشرق‌زمین می‌نویسد: «به این نیت این سفر را آغاز نهادم که هم اطلاعات دقیق و بیشتری از چگونگی زبان، آداب و رسوم،

مذهب، هنر، بازرگانی و تاریخ مشرق‌زمین تحصیل کنم، هم به کار تجارت خود رونق دهم» (شاردن، ۱۳۷۲: ۱۷/۱). او در گردآوری مطالب از طریق مردم به آنها می‌گفت که هدفش نوشتن کتابی است تا اروپائیان که از عادات و اخلاق و آداب و رسوم ایرانیان بی‌خبرند بخوانند و بدان‌ها آگاهی یابند (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۳۱۸/۴).

شاردن در شناختن ایران و در راه آموختن زبان فارسی چنان دقتی به خرج داد و به قدری متحمل مشقات گشت که به تعبیر خویش، می‌توانست ادعا کند اصفهان را بهتر و بیشتر از شهر پاریس شهر زاد و ولد خود می‌شناسد و زبان فارسی را به آسانی فرانسه سخن می‌گوید. او می‌گوید خواندن و نوشتن فارسی را به‌طور روان و عادی می‌دانستم و سراسر ایران را به‌خوبی پیمودم (کرویس، ۱۳۸۰: ۳۵۹؛ همایون، ۱۳۸۳: ۱۴۷/۱). شاردن تقریباً تمام نقاط این سرزمین بزرگ را دیده و درازا و پهنای آن را پیموده است و اطلاعات ارزشمندی درباره نواحی آن به‌دست آورد و توانست با انتشار آن در اروپا و سپس با ترجمه‌شدن این اثر به سایر زبان‌های اروپایی، دایره‌المعارفی از ایران را در اختیار اروپائیان قرار دهد؛ به‌گونه‌ای که اندیشمندان بزرگی نظیر منتسکیو، گیبون و دیگران از اطلاعات شاردن در کتاب‌های خویش بهره گرفته و از او تمجید کرده‌اند (نوایی، ۱۳۷۰: ۴۴۰-۴۴۵؛ همایون، ۱۳۸۳: ۱۴۵/۱-۱۵۸؛ مقدمه مترجم بر شاردن، ۱۳۷۲: ۱۱/۱-۱۴). پی‌یر بایل (پیل) Pierre Bayle فیلسوف فرانسوی (۱۶۴۷-۱۷۰۶ م.)، در سپتامبر ۱۶۸۶، پس از مطالعه کتاب شاردن، در مجله تازه‌های جمهوری/دب می‌نویسد: «با توجه به این که مؤلف از فکری بسیار روشن و نیک‌بین برخوردار است و همه کوشش خود را با صحت و صداقتی باورنکردنی برای روشن شدن همه چیز به‌کار برده نباید به‌هیچ روی تردیدی داشت که تمام روایات و مشاهدات او بسیار درست و خوب است» (کرویس، ۱۳۸۰: ۳۶۱-۳۶۲).

هیچ اروپایی دیگری به اندازه شاردن دنیای اروپا را با ایران و به‌ویژه ایران زمان صفویه آشنا نساخت. نتیجه فرهنگی سفرهای شاردن به ایران بسیار مهم است. سفرنامه او مفصل‌ترین و بهترین سیاحت‌نامه‌ای است که در تاریخ اروپای سده هفدهم میلادی موجود است (همایون، ۱۳۸۳: ۱۴۷/۱، ۱۴۸). شاردن می‌گوید نوشته او درباره اصفهان پایتخت ایران نه آن است که یک جهانگرد ظاهرین بدون تعمق و تأمل بر کاغذ آورده باشد، بلکه او طی ده سال که در ایران بوده بیشتر اوقاتش را در اصفهان گذرانده و اغلب کاخ‌ها و بناهای بزرگ را به دقت دیده و هیچ عمارت مهمی از نظرش دور نمانده است. افزون‌بر این، چون هم زبان فارسی را می‌دانسته و هم به سبب اشتغال به کار بازرگانی با بیشتر بزرگان و درباریان رفت و آمد و سر و کار داشته و به سمت تاجر

مخصوص شاه سرافراز بوده، مطمئن است که آنچه را آورده از حقیقت و صحت به‌دور نیست (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۳۹۷/۴).

شاردن در سال ۱۶۶۶ م. با هربرت دیاگر (Herbert de Jager) رئیس امور تجاری هلندیان، که فردی دانا و صاحب‌نظر بود، آشنا و سپس دوست می‌شود. چون تا آن روزگار تحقیقات جامع و مدونی درباره ایران به‌عمل نیامده بود، هردو که شوق این کار را داشتند، تصمیم می‌گیرند مشترکاً تحقیقات مفصل و عمیقی درباره پایتخت ایران انجام دهند. آن‌ها برای اجرای طرح خود، نخست دو فرد ملا (عالم) را به یاری می‌گیرند و همهٔ دوستانی را که در این زمینه می‌توانستند به آنها یاری رسانند به همکاری دعوت می‌کنند. آن دو ملا، نام همهٔ مناطق، کوی‌ها، برزن‌ها، کوچه‌ها، مساجد و اماکن مقدس، بناهای عمومی، کاخ‌ها و بناهای معتبر را با ذکر نام بانیان و سازندگان آنها داشتند، همچنین فهرست آثار باستانی، تشکیلات و سازمان‌های داروغه‌ها و مقررات و آیین‌نامه‌های معمول در ادارات دولتی را در آن فهرست به تفصیل آورده بودند. شاردن نوشته‌های این دو ملا را به‌تدریج به لاتین ترجمه و درباره آنها بررسی می‌کند و از آن اطلاعات در گزارش‌های خود سود می‌جوید. پس از پایان یافتن کار دو ملا، شاردن و همکارش به تطبیق نوشته‌های آن دو نسبت به محل می‌پردازند. سپس به بررسی و تحقیق آثار بیرون شهر می‌پردازند که حدود ده فرسنگ دور شهر می‌گردند. نوشته‌های دیاگر در چهار قسمت تنظیم شده بود؛ اما در برخی موارد مختصر و مبهم و نارسا بود، ولی مطالبی که شاردن تدوین کرده بود یک مجلد درباره اصفهان می‌شد. به دلیل جدا شدن دیاگر و شاردن از هم، نتوانستند تحقیق خود را به پایان برسانند؛ ولی دو سال بعد موفق می‌شوند. سرانجام در سال ۱۶۷۶ م. زمانی که شاردن در اصفهان بوده و آسایش و فراغت داشت، همهٔ نوشته‌هایش را با محل مطابقت می‌دهد و پس از حذف زواید و آرایش و پیرایش، درباره اصفهان تنظیم می‌کند که بخشی از سیاحتنامه او را تشکیل می‌دهد (ر.ک. همان: ۱۳۹۷-۱۳۹۸).

شاردن براین باور بود که شناسایی هنر، سیاست، طرز حکومت، آداب و عادات ایرانیان و بحث عمیق درباره هریک از این مقوله‌ها بی‌گمان متضمن آگاهی‌های دلپذیر و سودهای سرشار است. به باور او، «بی‌تردید از آشنایی و معرفت با معارف مردمان مشرق‌زمین و طرایف و نوادری که در محیط زیست آنان وجود دارد، می‌توان بسیاری از چیزهای بدیع و تازه آموخت که همه به‌نوبه خود جالب و دلکش می‌باشند» (همان: ۱۵۹۶) و اروپائیان

تا زمان او به اندکی از آنان آگاه شده بودند؛ زیرا جهانگردانی که تا آن زمان به این سرزمین‌های پر از نوادر و جاذبه سفر کرده بودند، در سفرنامه‌های خود جز آنچه سطحی و مبهم دیده بودند، یا از زبان افراد عادی و کم‌اطلاع شنیده بودند، چیزی نیاورده بودند. شاردن معتقد است جامعه و خوانندگان هوشمندی که سفرنامه او را با نوشته‌های دیگر جهانگردانی که پیش از وی به این سرزمین‌ها رفته‌اند مقایسه کنند برتری آن را درمی‌یابند (همان‌جا). شاردن اطلاعات خود را درباره ایران از طریق مشاهده دقیق، دیدار و مصاحبه و شنیدن از زبان صاحب‌نظران و افراد ثقه و هوشمند و خردمند به‌دست آورده و سپس از زبان فارسی به زبان فرانسه برگردانده و منتشر کرده است و این را خدمتی لایق و قابل دانسته است؛ زیرا در آن، اطلاعات جامع و خواندنی بسیاری درباره اخلاق و رفتار، نوع تفکرات، طرز حکومت، چگونگی مذهب، معارف و علوم و قوانین ایرانیان آورده است. او می‌گوید تنها دانستن زبان ملتی برای راه یافتن به خلیقات و تفکرات و رازهای زندگی آن قوم کفایت نمی‌کند؛ بلکه پژوهش‌گر باید دارای قوه تمیز و تشخیص ژرف و دیده تیزبین و هوش سرشار باشد تا بتواند در اعماق روح آن جماعت نفوذ کند و گرنه از کنجکاوی و سنجش‌های ظاهری نتیجه کامل حاصل نمی‌گردد. بدیهی است تنظیم و پرداختن سفرنامه‌ای منسجم و آراسته که مورد پسند دانشمندان جوامع بشری قرار گیرد کار آسانی نیست (همان‌جا). شاردن ابتدا شرح تاج‌گذاری شاه سلیمان را منتشر می‌کند تا دریابد آیا نشر مشاهداتش در ایران مورد توجه صاحب‌نظران قرار می‌گیرد و به آن به نظر اعتنا و رضا می‌نگرند یا نه. اگر مقبول افتاد مصمم‌تر و پرنشاط‌تر در شناختن و شناساندن ایران و خلیقات ایرانیان و آنچه مربوط به آنان است، مشتاق‌تر، تواناتر و کامروا تر بکوشد (همان، ۱۵۹۶-۱۵۹۷). شاردن در انتشار نخستین بخش سفرنامه‌اش بارها دچار تردید می‌شود. ابتدا تصمیم می‌گیرد قسمت جغرافیا یا تقویم ستاره‌شناسی ایرانیان را منتشر کند. پس از مدتی قصد می‌کند قسمتی از کتابی را که جنبه مذهبی داشته به فرانسه برگرداند و منتشر کند. گاه به فکر می‌افتد که جغرافیای تاریخی اصفهان یا قسمت مربوط به حکومت ایران را منتشر کند. او با این فکر که شاید هیچ‌کدام از این مباحث مورد پسند ذوق بیشتر مردم قرار نگیرد، واپسین بخش کتابی را که یکی از رجال صاحب نظر ایرانی به‌نام میرزا شفیع در ماده تواریخ ایران به تازگی تألیف کرده بود و شاردن آن را به زبان فرانسه برگردانده بود، برای انتشار انتخاب می‌کند (همان: ۱۵۹۷).

شاردن به دلیل شهرت این شخص، هنگامی که به اصفهان می‌آید به خدمتش می‌رسد. میرزا شفیع چون از اشتیاق بسیار شاردن به آگاهی از وقایع دوران اخیر ایران آگاه شد، سراسر حوادثی را که در آن روزگاران بر ایران گذشته بود بر او تقریر کرد. شاردن می‌گوید گفته‌های دقیق و درست میرزا شفیع که شرح وقایع ایران را تا آخرین روزهای ماه اوت سال ۱۶۶۹ م. دربر داشت بیش از همه مدارک و مآخذ مرا در تنظیم این تاریخ سودمند افتاد. شاردن تصمیم می‌گیرد پس از ورود به پاریس این مطالب را با شرحی کامل به چاپ برساند؛ اما چون تصمیم می‌گیرد دگر بار به هندوستان سفر کند و فرصت پیراستن مطالب و نوشتن شرح بر آن را نداشته، ناچار بخشی از آن تاریخ را در مدت نه‌ماهی که در اروپا بوده آماده می‌کند (همان: ۱۵۹۸). شاردن در سبب آوردن آن بخش از سفرنامه با عنوان تاج‌گذاری شاه سلیمان در آغاز، می‌گوید چون می‌دانستم خواندن حوادث تازه بسی بیش از مطالعه وقایع کهنه مایه تحریک حس کنجکاوی و هیجان و ترغیب خوانندگان می‌شود. به عبارتی، آگاهی یافتن بر رویدادهای تازه و مربوط به زمان حال، افزون‌تر از حوادث قدیمی، شوق‌انگیز، لذت‌آفرین، گیراتر و جالب‌تر است (همان: ۱۵۹۸).

شاردن برخی نادرستی‌ها و مطالب غلط درباره مردم مشرق‌زمین در نوشته‌های مورخان قدیم غربی و ناآگاهان به اصطلاح محقق را، از آن‌رو می‌داند که به زبان‌های ملل مشرق‌زمین آشنا نبودند. برای نمونه او می‌گوید ایرانیان برای این که ترکمن‌ها را از ترکان بازشناسند به زبان خود، آنان را صحرائشین می‌خوانند؛ اما در اروپا به غلط آنان را سارازن Sarrasin نامیده‌اند. بنابراین سیاحان و محققان دقیق برای این که آثارشان خالی از خطا باشد، نخست زبان اقوام مورد توجه خود را می‌آموزند. او برای اثبات گفته خویش، دلاواله و اولتاریوس دو سیاح معروف اروپایی را که در فاصله‌ای نزدیک به هم در ایران سیاحت کرده‌اند مثال آورده که سیاحت‌نامه‌شان از نظر ارزش کاملاً متفاوت است. می‌گوید آنچه دلاواله به قلم آورده چون زبان فارسی نمی‌دانسته غالباً نادرست و غیرقابل باور است؛ اما اولتاریوس چون به قدر کافی به زبان فارسی آشنا بوده، آنچه دریافته و نوشته است درست و پذیرفتنی است (شاردن، ۱۳۷۵: ۱۷۱۲/۵-۱۷۱۳). خود شاردن شوق زیادی به آموختن زبان فارسی داشت و همین اشتیاق او را وادار کرد که برای اقامت در کشور دو بار با کاپوسن‌ها و دو بار با کارملیان در حومه اصفهان هم‌خانه شود؛ اما برای این که هم‌صحبتی‌اش با افراد مختلف موجب دردسر برای آنان نشود از شاه تقاضا می‌کند که اجازه دهد ساکن پایتخت شود. شاه نیز به حاکم شهر دستور می‌دهد در محلی که مورد پسندش باشد خانه‌ای

به او واگذار شود. او خانه‌ای را انتخاب می‌کند که هم به کاخ شاه و میدان شاه و هم به محل اقامت نمایندگان شرکت‌های تجاری انگلیسیان و هلندیان و نیز خانه‌های هیأت‌های مبلغان کاپوسن‌ها و کرملیان نزدیک بود و می‌توانست به راحتی با افراد گوناگون از بزرگان دولتی، حکام، قاضیان، بازرگانان، افراد خارجی و دیگر مردم در تماس باشد (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۴۶۹/۴).

نمونه‌هایی از ایران‌شناسی سیاحان

ذکر همه آنچه سیاحان درباره ایران آورده‌اند به تفصیل می‌انجامد. برای آشنایی با نوع نگاه آنها به موضوعات ایران‌شناسی، به ذکر دو مورد (وصف ایران و شاهان ایرانی) بسنده می‌شود.

وصف ایران

ایرانیان سرزمین خود را ایران یا ایرون می‌نامند (شاردن، ۱۳۷۴: ۶۸۵/۲)؛ اما عده‌ای نیز این سرزمین را فارس می‌خوانند که نام اختصاصی یکی از ایالاتی است که مرکزش پرسپولیس نام داشته و به سراسر امپراتوری اطلاق شده است (همان: ۶۸۶). خارجی‌ها آن را به نام ایالت پارس (فارس)، پوزین یا پرشیا می‌نامند. ایران نام خود را از پهلوان باستانی پرتئوس گرفته است (اولتاریوس، ۱۳۶۹: ۵۸۷/۲). ترک‌ها و تازیان، ایرانیان را عجم و ایران را عجمستان می‌نامیدند (شاردن، ۱۳۷۴: ۶۸۷/۲). در زمان‌های گذشته، ایران کشور بسیار پهناور و قدرتمندی بوده است و به قول بروسینوس هیچ کشوری در تمام دنیا از نظر قدرت و شکوه با ایران برابری نمی‌کرده است و به همین جهت بنابر نوشته‌های مورخان، فرمانروایان آن را شاهان بزرگ و یا شاهنشاه می‌نامیدند (اولتاریوس، ۱۳۶۹: ۵۸۷/۲). شاردن در توصیف وسعت ایران عصر صفویه، عقیده بزرگان و جغرافی‌دانان ایرانی را نقل کرده که می‌گویند کشورشان بزرگ‌ترین امپراتوری‌های روی زمین است. آنان برای نمایاندن گستردگی مملکت خود، مرزهای باستانی را که سرزمینی پهناور و محصور میان چهار دریا: دریای سیاه، دریای سرخ، دریای خزر و خلیج فارس و دریای عمان است، ارائه می‌کنند. سرزمینی که شش رودخانه بزرگ فرات، ارس، دجله، فاز، آمودریا و سند در اطراف آن جریان دارند. شاردن سپس می‌گوید: هیچ توضیحی گویاتر و روشن‌تر از این نمی‌تواند مرزهای این سرزمین پهناور را بنماید. به سخن دیگر ایران کشور کوچکی نیست که بتوان حدود آن را با چند تخته و سنگ یا تپه حقیر، یا رودخانه کوچک مشخص و معین کرد. بلکه چندان وسیع و گسترده‌دامن است که درنوردیدن کوتاه‌ترین حد آن افزون بر چهار ماه مدت می‌گیرد (شاردن،

۱۳۷۴: ۶۸۴/۲). اولتاریوس با اشاره به این که درباره حدود ایران در دوران عظمت و شکوفایی باستانی، مطالب زیادی در کتب مورخان وجود دارد، اطلاعاتی را که درباره وضع ایران و تقسیمات ایالات آن در عصر صفویه در کتاب‌های جغرافیایی آمده نقد کرده و گوید غالباً ناقص‌اند و اسامی شهرها و ایالات را اشتباه ذکر کرده‌اند و نقشه‌های آن‌ها هم هیچ‌یک درست و صحیح نیست. در مورد ذکر طول و عرض جغرافیایی مرزهای زمان صفویه جغرافی‌دانان دچار اشتباهاتی شده‌اند که باید آن را مولود عدم آشنایی آنها به وضع ایران و مسافرت نکردن به این کشور دانست. او می‌گوید سعی کرده در سفرنامه خویش تقسیمات کشور ایران و اسامی صحیح ایالات و تولیدات و منابع این سرزمین را ذکر کند (اولتاریوس، ۱۳۶۹: ۵۸۷/۲-۵۸۸). او حدود آن زمان ایران را از شمال به جنوب از سواحل دریای خزر تا خلیج فارس و از غرب به شرق از رود فرات تا شهر قندهار معین کرده است. در شمال غربی تقریباً نیمی از سواحل دریای خزر تا کوه‌های ارمنستان متعلق به ایران و در شمال شرقی مرز ایران تا رود جیحون (اوکسوس) می‌رسیده که در شمال این رود، ازبک‌ها یا تاتارهای بخارایی سکونت داشتند و پیش از آن در تحت حمایت ایران بودند. نکته دیگر این که فرمانروایان کلیه سرزمین‌های داخل حدود و ثغور ایران، با آن که اقوام و نژادهای مختلفی در آنها سکونت داشتند، همه نسبت به حکومت مرکزی وفادار بودند (همان: ۵۸۸). اولتاریوس سپس ایالات ایران را به ترتیب اهمیت چنین نام برده: عراق (عجم)، فارس، شیروان، گیلان، آذربایجان، طبرستان، اران، خراسان، زابلستان، سیستان، کرمان، هرموز، خوزستان، جزیره (بین‌النهرین Mesopotamia) و دیاربکر (همان: ۵۸۹). وی آن‌گاه هر کدام از این ایالات را شرح داده و شهرهای مهم آنها را نام برده است (همان: ۵۸۹-۶۰۳).

تاورنیه مملکت ایران در آسیا و فرانسه در اروپا را بزرگ‌ترین و معتبرترین ممالک دنیا دانسته است (تاورنیه، ۱۳۶۹: ۴۷۹). آندره دولیه دِلَنَد Andre Daulier Deslandes از همراهان تاورنیه، ایران زمان صفویه را یکی از بزرگ‌ترین امپراطوری‌های آسیا و جهان ذکر کرده است که شامل پارس و پارت و ماد قدیم، گرجستان و قسمتی از ارمنستان و گیلان و مازندران یا هیرکانی، خراسان یا باکتریا، کرمان یا کارامانی و خوزستان یا شوش قدیم و چند خطه دیگر می‌شده است. وسعت ایران از طرف غرب به سرزمین‌های سلطان عثمانی و عربستان، از جنوب به خلیج فارس، از شرق به امپراطوری مغول و کشور اوزبک‌ها و از شمال به دریای خزر محدود می‌شده است (دلند، ۱۳۵۵: ۱-۲؛ دالساندری، ۱۳۸۱: ۴۷۲؛ اولتاریوس، ۱۳۶۹: ۵۸۸/۲). به تعبیر کمپفر،

وسعت این سرزمین در مغرب به دجله، در مشرق به هلمند (در افغانستان)، در جنوب به خلیج فارس و در شمال به دریای خزر منتهی می شده است. این سرزمین از نظر سیاست، علوم و فنون از سایر کشورها ممتاز است (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۸). در آن سوی مرزهای وسیع ایران روس‌ها، تاتارها، هندی‌ها، عرب‌ها و ترک‌ها ساکن بودند. برای این که بتوان با این اقوام در صلح و سلم زیست می‌بایست در سیاست و مملکت‌داری سخت زیرک و باهوش بود. از طرف دیگر طبیعت، ایرانیان را در چنان حصار استواری از دریاها، کوه‌ها و بیابان‌ها محصور کرده است که دشمنان‌شان به‌ندرت می‌توانستند با دستبردها و شبیخون‌های غیرمترقبه خود زندگی مطمئن و توأم با فراغت ایشان را مختل کنند و به آنها ضرر و زانی برسانند (همان‌جا).

به اعتقاد شاردن، در میان همه سرزمین‌های گسترده خاورزمین، خواه از نظر دیدن بدایع و شگفتی‌ها و معرفت به معارف، خواه از جهت تحصیل سود مادی، که مورد توجه ملل دور قرار گرفته، ایران از هر جهت در مقام اول است. زیرا هوای این کشور بسیار ملایم و معتدل و پاکیزه است؛ مردمانش روشن‌اندیش و باهوشند؛ از نظر روح و احساس و تفکر به اروپائیان از اقوام دیگر نزدیک‌ترند. در ایران بسیار چیزهای خوب یافت می‌شود که در دیگر کشورهای مشرق نیست. در سراسر گیتی هوای کم‌تر کشوری به صافی و روشنی و پاکیزگی و سلامت هوای ایران وجود دارد. هرچند هوای آن در بیشتر نقاط کشور کاملاً خشک است؛ زیرا در این سرزمین دریاچه‌های پهناور و رودخانه‌ها و شط‌های پرآب وجود ندارد (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۵۹۳/۴). ایران کشوری است که آب و هوای آن برای شکار بسیار مساعد است؛ زیرا در بسیاری از نواحی ایران به فاصله کمی سرما یا گرما وجود دارد (سانسون، ۱۳۴۶: ۱۳۰). بسیاری از جهانگردان که به ایران سفر کرده‌اند به خطا در سیاحت‌نامه خویش نوشته‌اند که غالب شهرهای ایران بارو ندارد. این اشتباه است و تقریباً همه شهرهای ایران دارای برج و بارو است (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۳۹۴/۴). از نگاه شاردن، در سراسر روی زمین برای جهانگردی جایی بهتر و مناسب‌تر از ایران نیست، به دلیل پایین بودن هزینه مسافرت، امنیت راه‌ها به سبب مراقبت کامل، احداث بناهای مخصوص اقامت مسافران در نقاط مختلف راه‌ها، رایگان بودن اقامت در این ساختمان‌ها، فراهم بودن تعلیف چهارپایان در راه‌های سفر، احداث پل‌های عریض و استوار بر روی رودخانه‌ها جهت تسهیل گذر مسافران (شاردن، ۱۳۷۴: ۷۷۶/۲).

وصف موقعیت شاه در ایران (عصر صفویه)

رئیس کشور ایران شاه است و پادشاهی در آن‌جا موروثی است. املاک پهناور و امتیازات خاصی که شاه دارد او را از تمام فرمانروایان دیگر قاره آسیا ممتاز گردانده است. برجسته‌ترین امتیازات عبارتند از: برخوردار بودن از حقوقی نامحدود و مستقل در اعمال قانون؛ برخورداری از نوعی تقدس آمیخته با احترام، مبرا بودن از معاصی و اطاعت و انقیاد مردم از او (ر.ک. کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۳-۱۶). شاردن حکومت ایران زمان صفویه را سلطنتی استبدادی نامیده است که همه اختیارات اعم از امور مذهبی و سیاسی و دنیوی مطلقاً در دست شاه بود و او مالک و صاحب اختیار جان و مال همه مردم بود (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۱۵۲/۳). مورخان در کتب خود رژیم ایران را امپراتوری و شاهنشاهی یا حکومت مطلقه نوشته‌اند که در آن شخص پادشاه دارای قدرت مطلقه است و هر کاری که اراده کند باید انجام شود. اختیار جان و مال کلیه افراد کشور در دست اوست. با یک اشاره فرمان قتل می‌دهد. تمام زیردستان و افراد کشور باید مطیع و خدمتگزار او باشند. رژیم ایران از هر حیث شبیه رژیم روسیه تزاری است (اولتاریوس، ۱۳۶۹: ۶۹۳/۲). القاب و عناوین شاه ایران حاکی از عظمت مقام او و خضوع مردم در برابر اوست. القابی چون ولی نعمت، عالم‌پناه، جهان‌پناه، پادشاه عالم، حضرت اقدس، جمشیدشأن، سپهررکاب، صاحب‌قران و والی ایران (همان: ۱۶-۱۷؛ سانسون، ۱۳۴۶: ۲۴؛ دومانس، ۱۳۵۳: ۱۵۴؛ شاردن، ۱۳۷۴: ۱۳۰۶/۳-۱۳۰۸). در انگلستان صوفی بزرگ نامیده می‌شد؛ اما در ایران چنین نامی نداشت و او را شاه می‌نامیدند. خطاب کردن او به نام صوفی خطرناک بود، زیرا معنای مناسبی نداشت (پلامتری، ۱۳۹۶: ۱۹۷-۱۹۸).

کمپفر از آن رو به توصیف احوال پادشاهان صفوی می‌پردازد تا نشان دهد حقوق و اختیارات فوق‌العاده و بی‌نظیر پادشاهان ایران اغلب در خورد استعدادهای و شخصیت ایشان بوده است. زیرا به استثنای شاه صفی که به خون‌ریزی و ستمگری راغب بود، شاهان این سلسله با داشتن امتیازاتی ذاتی و خارق‌العاده انتظار را به خود جلب کرده بودند. او بر سه خصلت از این خصایل تأکید کرده است: داشتن وجدانی حساس و دقیق برای رعایت قانون؛ خداترسی؛ سجایای اخلاقی قابل توجهی که در آنها بود (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۸-۱۹). او می‌گوید هرچند پادشاهان ایرانی قدرت حکومت مطلق داشتند و در اعمال خود کاملاً آزاد بودند باز به‌طور کلی در کار کشورداری جانب عدل، انصاف و عطف را رعایت می‌کردند. هنگامی که می‌خواستند به اقدامی غیرعادی دست بزنند یا

هوای نفس بر آنها چیره شود، پیش از آن نظر دیوان عالی را در آن باره جویا می‌شدند و از دست زدن به اقدامات شدید ضد کارمندان وظیفه‌شناس خودداری می‌کردند (همان: ۱۹).

در گزارش‌های سیاحان رفتار مردم در برابر شاهان، که در سده دهم هجری بیشتر با نوعی نگرش قدسی‌پنداری همراه بوده و در سده یازدهم هجری به واسطه جلال و شکوه شاه توأم با ترس بوده، بازتاب داده شده است. بازرگان ونیزی درباره شاه اسماعیل نوشته «این صوفی را مردم کشورش مانند معبودی دوست دارند و تکریم و تعظیم می‌کنند؛ به‌ویژه سپاهیان‌ش که بسیاری از آنان بی‌زره به جنگ می‌روند و انتظار دارند که اسماعیل در پیکار نگهدار ایشان باشد. همچنین کسانی دیگر هستند که بی‌زره و جوشن به جنگ می‌روند و راضی‌اند که در راه پادشاه خود کشته شوند. از این‌رو با سینه‌های برهنه به پیش می‌تازند و فریاد می‌زنند «شیخ، شیخ». نام خدا را فراموش کرده و فقط اسم اسماعیل را به‌خاطر سپرده‌اند. از این گذشته همهٔ مردم به‌ویژه سپاهیان اسماعیل او را جاوید می‌دانند؛ اما شنیده‌ام که اسماعیل از این‌که او را خدا یا پیغمبر بخوانند خشنود نیست» (بازرگان ونیزی، ۱۳۸۱: ۴۵۶؛ آنجولو، ۱۳۸۱: ۳۴۴). به‌نوشته سفیر ونیز، «عشق و احترامی که مردم به شاه طهماسب دارند باورنکردنی است. زیرا مردم او را نه همچون شاه، بلکه مانند خدا می‌پرستند. چرا که او را از سلاله علی (ع) می‌دانند که بزرگ‌ترین مایه عشق و احترام ایشان است. کسانی که دچار بیماری یا گرفتار دشواری‌اند آن‌قدر که به دعا از شاه یاری می‌جویند، از خداوند یاری نمی‌طلبند. در راه شاه نذر و نیاز می‌کنند. برخی از مردم به بوسیدن آستانه کاخ او می‌روند. خانواده‌ای خوشبخت است که بتواند قماش یا شالی از شاه بگیرد یا آبی که وی دست‌هایش را در آن شسته است، داشته باشد. چنین آبی را دافع تب می‌دانند. فرزندان و امرای شاه نیز با تکریم زیاد با او سخن می‌گویند» (دالساندری، ۱۳۸۱: ۴۷۳-۴۷۴).

شاه عباس اول با قدرت فراوانی بر کشور حکومت می‌کرد. مردم از او حساب می‌بردند و برایش احترام قائل بودند. کشور ایران در آغاز سلطنت شاه عباس دچار فقر و مرض و عقب‌ماندگی بود؛ ولی در زمان سلطنت او پیشرفت فراوانی کرد و ثروتمند شد. او باعث ثبات کشور شد و مدعیان و رقبا را برانداخت و از مردان باتجربه و فعال استفاده کرد (اسمیت، ۱۳۵۶: ۷۱). اسمیت پس از نقل برخی مجازات‌های خشن توسط شاه عباس نظیر قطع شدن دست و پای عده‌ای از بزرگان و کشتن پسرش (همان: ۷۱-۷۲)، این‌گونه وقایع را در مقایسه با وضع کشور خودش، هلند، بسیار ظالمانه قلمداد می‌کند؛ اما معتقد است گاهی مصلحت حکومت در چنین سرزمینی

انجام آنها را ایجاب می‌کند (همان: ۷۲) و اگر این گونه رفتار جابرانه مستثنی شود، می‌توان شاه عباس اول را با هنری چهارم^۲ Henri IV مقایسه کرد (همان: ۷۳). به نوشته سیاح ایتالیایی، شاه در ایران آن قدر مورد ستایش است که وقتی کسی می‌خواهد قسم بخورد به سر شاه قسم می‌خورد و مردم به او اعتماد می‌کنند؛ حتی بیش از وقتی که به خدا یا به کلام او و از این قبیل سوگند بخورد. مردم به شاه عباس اعتقادی دارند و به او نسبت‌هایی می‌دهند که فقط به خداوند براننده است و بس (دل‌واله، ۱۳۷۰: ۲۵). پس از شاه عباس نیز دیدگاه احترام‌آمیز مردم نسبت به شاه همچنان تداوم داشت. به گزارش سیاح فرانسوی، «مشاغل کشور و یا افتخارات آن موروئی نیست، اما سلطنت کشور موروئی است و شاهی که آن را اداره می‌کند دارای اختیاری چنان مطلق است که تمام رعایای او از بزرگ و کوچک در جلوی او به خاک می‌افتند و او را خدایی برای خود می‌شمرند» (دلند، ۱۳۵۵: ۸-۹؛ دومانس، ۱۳۵۳: ۱۵۳). سانسون نوشته است: «شاه ایران [شاه سلیمان] بر تمام سلاطین جهان برتری دارد، زیرا رعایایش او را عالی‌ترین، مقتدرترین و مستبدترین شاه آسیا می‌دانند. او بر متجاوز از دوازده مملکت یا قلمرو وسیع که همه آن‌ها در قدیم بسیار مشهور بوده‌اند حکومت می‌کند» (سانسون، ۱۳۴۶: ۲۴).

شاردن می‌گوید بی‌گمان در سراسر روی زمین پادشاهی به‌قدر شاه ایران بر ملتش تسلط ندارد و هرچه بگوید بی‌درنگ باید اجرا شود، گرچه برخلاف عقل و عدل و منطق باشد. هرچند بر نزدیکان و مشاوران روشن باشد که او به عواقب چنین فرمانی آگاه نیست و در حال مستی و بی‌خبری سخنی بر زبان رانده است؛ اما فرمان او باید عملی شود (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۱۵۲/۳). ایرانیان صادقانه فرمان‌های پادشاه خود را واجب‌الاطاعه می‌دانند و به رضا و رغبت فرمان می‌برند. به تحقیق می‌توان باور کرد مردم ایران مطیع‌ترین ملت‌ها نسبت به پادشاه خود هستند. آنان براین باورند که ستمگری لازمه پادشاهی است. این اطاعت و فرمانبری مطلق نتیجه سرشت و خصلت ایرانیان است که برعکس ساکنان سرزمین‌های سرد (اروپائیان) غوغاگر و ناآرام نیستند (همان: ۱۱۴۷). فرمانبرداری ایرانیان از شاه از سر اجبار و ناچاری نیست، بلکه مردم براین باورند که جز در امور خلاف دین موظف به اطاعت از سلطان خویش هستند و کشته شدن به فرمان شاه و نثار کردن مال، کم‌ترین تحفه‌ای است که می‌توانند برای جلب رضای او در پایش بریزند. آن‌ها براین باورند که این فدیہ خواست خداست که بر زبان شاه می‌گذرد. آن‌ها همچنین معتقدند که فرمان شاه مافوق امور طبیعی است و اگر شاه به پدری فرمان

بدهد که پسرش را به دست خود بکشد، یا به پسری بگوید پدرش را به قتل برساند باید بی درنگ فرمانش اجرا شود. البته فرمان خدا را مافوق حکم پادشاه می دانند و اگر شاه فرمانی خلاف دین داد، سر برتافتن واجب می شود (همان: ۱۱۵۵). ایرانیان پادشاه را نایب امامان شیعه و خلیفه امام غایب حضرت مهدی امام دوازدهم در ایام غیبت می دانند و به او عنوان خلیفه می دهند. به این معنا که اداره امور دینی و دنیوی مردم تا هر زمان که امام دوازدهم ظهور کند به دست او سپرده شده و همین که امام ظهور کرد باید همه اختیاراتش را به او بسپارد. در آن روز، شاه جلودار خواهد بود و رکاب اسب امام را می گیرد. شاهان ایران جلوداری و رکابداری امام غایب را بی حرمتی به خویش نمی شمارند و بدان می بالند و خویش را نماینده و خدمتگزارش می دانند (همان: ۱۱۴۴). ایرانیان براین باورند که پادشاه افزون بر اینکه نایب امام است، دارای نوعی نیروی مافوق طبیعی نیز هست و اگر بخواهد می تواند به بیماران شفا ببخشد. از این رو، بیمارانی خود را به امید بهبود یافتن بر قدم شاه می کشیدند یا فنجان آبی را که شاه از آن خورده بود به نیت شفا می خوردند. گاه شاه انگشتان خود را در ظرفی آب فرو می کرد و آن آب را به کسانی که خواهان بودند می دادند (همان: ۱۱۴۸-۱۱۴۹؛ کمپفر، ۱۳۶۳: ۲۶۹-۲۷۰). چون ایرانیان معتقد بودند شاه دارای فرّ و موهبتی الهی و آسمانی است و هرچه را که او به دست خود لمس کند مقدس و پربرکت می باشد، باقی مانده غذا یا شربت او شفا بخش تلقی می شد. توشمال باشی پس از پایان غذا، تیغه کارد خود را در یکی از ظرف ها فرو می کرد و به جاهایی که لازم بود می فرستاد (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۲۱۷/۳).

به نظر سانسون، اگر در ایران شورای دولتی یا مجمعی وجود داشت که به شکایات مردم رسیدگی می کرد بسیار مفید واقع می شد. در ایران مردم هرگز نمی توانند شکایات خود را به عرض شاه برسانند و معمولاً جز در مواردی که شاه بر اسب به گردش می پردازد و از خیابان ها عبور می کند مردم نمی توانند عریضه ها و درخواست های خود را به شاه تقدیم کنند. در این حالت نیز صاحب منصبان مردم را از اطراف شاه دور می کردند و مانع می شدند (سانسون، ۱۳۴۶: ۱۸۰). با این که عده نسبتاً زیادی صاحب منصب در خدمت شاه بودند، دربار او مانند دربار پادشاهان اروپا به نظر نمی رسید و به روی همه باز نبود (دلند، ۱۳۵۵: ۲۷). دربار شاه ایران باشکوه و مجلل بود (پلامتری، ۱۳۹۶: ۲۰۵). به اعتراف سانسون، هیچ اروپایی نیست که قصر شاه ایران را دیده باشد و متعجب نشده باشد و زیبایی قصر شاه در او اثر نگذاشته باشد. او می گوید اگرچه بناهای ایران از حیث شکل و طرز

ساختمان به درستی ابنیه اروپایی نیست؛ اما در آنها لطف و دلپذیری خاصی وجود دارد که حتی اروپائیان از تماشای آن به شگفتی درمی‌آیند (سانسون، ۱۳۴۶: ۶۲-۶۳). در کشورهای اروپایی میلمان کاخ‌های پادشاهان و بزرگان را به آسانی تغییر نمی‌دهند، زیرا انتقال آنها دشوار و پرهزینه است؛ اما در ایران چون وسایل کاخ‌ها غالباً قالی، زیراندازهای کوچک، بالش، پرده و مانند آنها است و جابه‌جا کردنشان زحمت چندانی ندارد، آرایش آنها را عوض می‌کنند (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۵۶۷/۴).

هنگامی که شاه در میان جمعیت ظاهر می‌شد، مردان چابک و خوش‌اندام به نحوی باشکوه او را همراهی می‌کردند. شاه بسیار ثروتمند و مالک قسمت اعظم قلمرو خود بود. زمین‌ها را به رعایای خود که اغلب مردمی فقیر بودند اجاره می‌داد. افزون‌براین، شاه تجارت می‌کرد و کسانی داشت که پول او را به کار می‌انداختند و از این راه به او سود می‌رساندند. اثاث قصر او عبارت بود از قالی‌های زیبا، تعداد بسیار ظروف طلا و نقره و جواهراتی که بازرگانان از اروپا و هندوستان برای او می‌آوردند و او خریداری می‌کرد. شاه علاوه بر اسب‌های بسیار عالی خود، تعداد زیادی اسب عربی داشت که یراق آنها چون از طلا و جواهرات زینت یافته بود، بسیار گران‌بها بود. قدرت شاه به حدی بود که بزرگ‌ترین اعیان به کوچک‌ترین حکم او سر خود را از دست می‌داد (دلند، ۱۳۵۵: ۲۸). اگر کسی به شاه توهین می‌کرد مجازات می‌شد و بستگانش نیز مجازات می‌شدند (پلامتری، ۱۳۹۶: ۲۰۲). وقتی شاه از عملکرد حکام ایالات و شهرها رضایت داشت به آنها خلعت، لباسی گران‌بها، اهداء می‌کرد و آنها را دوباره در منصب خود تأیید می‌کرد (کروسینسکی، ۱۳۹۶: ۵۶).

جشن‌های بزرگ و مهم شاه معمولاً در تالارهای وسیع قصرهای شاهی برگزار می‌شد. وسیع‌ترین و بزرگ‌ترین تالارهای عمارت شاه در کاخ سه طبقه چهل‌ستون بود. مدعوان از خیابان‌هایی که دو طرف آنها درختان ستبر و سایه‌افکن بود می‌گذشتند. یکی از تجمعات عمده جشن، دوازده اسب نژاده و قوی‌هیکل بود که در دو طرف خیابان گذرگاه، هر طرف شش اسب، برابر هم بسته شده بودند. تمام وسایل این اسب‌ها از طناب‌ها، افسارها، سطل‌ها، میخ‌طویله‌ها، چکش‌ها، قشوها، زرها و زنجیرها از زر ناب بود. یراق و ساز و برگ اسب اول الماس‌نشان، اسب دوم مرواریدهای خوشاب و گران‌بها و سینه‌بند آن دانه‌های درشت مروارید داشت، اسب سوم از یاقوت، چهار اسب دیگر زمره، اسب هشتم با یاقوت و دو اسب دیگر با برخی از مجموع این جواهرات و دو اسب آخر با فیروزه زینت شده بودند. جلو و عقب زین‌های اسب‌ها و رکاب‌شان از صفحات کلفت طلا مزین به جواهرات

و روپوش زین‌ها از پارچه‌های ابریشم زرتار بود. تخت پادشاه، روپوش روی آن، سه پستی کنار تخت و جامه پادشاه، همه مزین به گران‌بهاترین جواهرات گوناگون بودند (شاردن، ۱۳۷۴: ۱۲۸۶/۳-۱۲۸۷). سانسون توصیف این اسب‌ها را چنین روایت کرده که در یکی از تالارهای شاهی (در دوره شاه سلیمان) هیجده اسب بسیار عالی و زیبا بود که به قدر یک خزانه پر از جواهر ارزش داشتند؛ زیرا رکاب‌ها، دهنه‌ها، سینه‌بندها و قسمت‌های جلو و عقب زین‌ها همه از طلا بود و روی طلاها را میناکاری کرده بودند و روی آنها برلیان و یاقوت و انواع جواهرات قیمتی دیگر نشانده بودند. حتی روپوش‌های روی کفل اسب‌ها همه از طلا و جواهرنشان بود. انواع مختلفی از جواهرات روی یراق‌های این اسب‌ها بود. یراق یکی فقط از برلیان، دیگری از زمرد، آن دیگر از یاقوت بنفش، یاقوت کبود و مرواریدهای بسیار درشت بود (سانسون، ۱۳۴۶: ۸۲). بعضی از شاهزادگان و امرا پسران خود را به خدمت شاه می‌فرستادند تا با ادب و رفتار دربار آشنایی پیدا کنند و تربیت و ظرافت خاص درباری را بیاموزند. به این پسران در دربار علم حقوق و فنون نظامی را می‌آموختند (همان: ۱۲۲). به‌ندرت کشوری یافت می‌شود که به اندازه ایران ملت‌های متفاوت داشته باشد. زنان زیبا از هر ملتی، به‌غیر از یهودی‌ها، برای حرم شاه (سلطان حسین) جمع‌آوری می‌شدند. حکام ایالات برای تقرب به شاه، زنان زیبا را در همه‌جا جست‌وجو می‌کردند و به هر قیمتی می‌خریدند و آنها را همراه خراج سالانه به حرم شاه هدیه می‌کردند (کروسینسکی، ۱۳۹۶: ۷۸). در نوشته‌های سیاحان اروپایی می‌توان موضوع‌هایی مانند توصیف ویژگی‌ها، خلق و خو و عادات ایرانیان (محاسن و عیب‌های ایرانیان)، رفتار ایرانیان با اروپائیان، وضعیت مذاهب در ایران، توصیف نقاشی‌های بناهای ایران، توصیف آثار تخت جمشید و پرسپولیس، وصف اصفهان پایتخت صفویه، تنوع ملیتی در اصفهان، شکوه و جلال مهمانی‌های شاهان ایران، موقعیت علمی ایرانیان، صنایع ایران، امنیت راه‌های ایران، ایرانیان و سیاحت و موارد متعدد دیگر را تبیین کرد که محدودیت حجم مقاله گنجایش آن را نمی‌دهد.

نتایج پژوهش

نوشته‌های سیاحان اروپایی درباره ایران عصر صفوی در قالب گزارش سفر، خاطرات، سیاحت‌نامه و کتاب، همراه با تهیه تصاویر از زیبایی‌های ایران و جمع‌آوری مینیاتورهای نفیس ایرانی و دیگر ابزار و اشیایی که از ایران به اروپا انتقال دادند، داده‌های عظیمی در موضوع ایران‌شناسی به مغرب‌زمین ارائه داده است. این داده‌ها که حاصل سیاحت در ایران و مشاهده پدیده‌ها بوده، افزون بر آشنایی مردم اروپا با اوضاع گوناگون ایران، اطلاعات لازم را

در اختیار خاورشناسان غربی قرار داد تا بتوانند مطالعات خاورشناسی خویش را گسترش دهند. بسیاری از این خاورشناسان برپایه همین داده‌ها، کتاب‌هایی درباره ایران نوشتند، یا این که به ابعادی از ویژگی‌های ایران و ایرانیان پرداختند و مقوله ایران‌شناسی را تقویت کردند. آنچه جای یادآوری دارد این است که این سیاحان با نگاهی غربی به جهان و پدیده‌ها نگریده‌اند و ارزیابی آنها درباره ایران نیز تابع همین نگاه است. بنابراین همه روایت‌های این سیاحان در وصف ایران و ایرانی باید با دیدگاهی انتقادی نگریده شود و گاه مشاهده یک امر جزئی را در گوشه‌ای از کشور یا از فردی به کل ایران و ایرانی تعمیم داده و در آن باره ارزیابی کرده‌اند. بنابراین گاه خطاهایی را در این روایت‌ها دامن زده‌اند که در تصویر خاورشناسان بعدی از ایران نیز تأثیر گذاشته است. در مجموع، دقت در این گزارش‌ها و روایت‌ها نشان می‌دهد که سیاحان نوعی مقایسه تطبیقی و انتقادی بین تمدن ایرانی و اروپایی به‌دست داده‌اند که در برخی جنبه‌ها ایران از اروپا پیشتر بوده و در برخی جنبه‌ها از اروپا عقب‌مانده‌تر بوده است. در مواردی نیز همگام و همانند بوده‌اند. چنان که برخی از وجوه تمدنی اروپا را در مقام مقایسه و تطبیق با ایران به‌دست داده‌اند. بنابراین روایت آنان از ایران هم با ستودن جنبه‌های برتری فرهنگ تمدنی ایرانی نسبت به اروپا و هم با نقد جنبه‌های فروتر آن همراه است.

پیوست

۱. رودخانه فاز Phase که در زمان بسیار قدیم به آن فیزون Phison می‌گفتند، از رودخانه‌هایی است که در محدوده گرجستان قرار دارد و از رشته‌کوه‌های قفقاز سرچشمه می‌گیرد و به دریای سیاه می‌ریزد. ترک‌ها آن را فاش Fache و مردم محل آن را ریون Rion [ریونی Rioni] می‌نامند (شاردن، ۱۳۷۲: ۱/ ۲۲۸ و ۲۸۸).
۲. پادشاه فرانسه در فاصله سال‌های ۱۵۹۴ تا ۱۶۱۱ م.

منابع و مطالعات

- آنترمونی، جان بل (۱۳۹۷). *سفرنامه جان بل آنترمونی (از فرستادگان پطر کبیر به دربار شاه سلطان حسین)*، ترجمه ساسان طهماسبی، قم: مجمع ذخائر اسلامی.
- آنجلولو، جووان ماریا (۱۳۸۱). *سفرنامه‌های ونیزیان در ایران*، ترجمه منوچهر امیری، چ ۲، تهران: خوارزمی.
- اسمیت، یان (۱۳۵۶). *سفرنامه، در: اولین سفرای ایران و هلند*، ترجمه و نگارش ویلم فلور، به کوشش داریوش مجلسی و حسین ابوترابی‌ان، تهران: طهوری.
- اولتاریوس، آدام (۱۳۶۹). *سفرنامه آدام اولتاریوس*، ترجمه حسین گردبچه، بی‌جا: کتاب برای همه.
- بازرگان ونیزی (۱۳۸۱). *سفرنامه بازرگان ونیزی در ایران*، در: *سفرنامه‌های ونیزیان در ایران*، چ ۲، ترجمه منوچهر امیری، تهران: خوارزمی.

مجموعه مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۲، شماره ۴- زمستان ۱۴۰۱، صفحه ۱-۳۴

پلامتری، لیونل (۱۳۹۶). سفرنامه، در: *سفرنامه‌های انگلیسی‌ها در ایران*، ترجمه ساسان طهماسبی، قم: مجمع ذخائر اسلامی.

تاورنیه، ژان باتیست (۱۳۶۹). *سفرنامه تاورنیه*، ترجمه ابوتراب نوری، تصحیح حمید شیرانی، چ ۴، بی‌جا: سنایی و تأیید اصفهان.

ثواقب، جهانبخش (۱۳۸۷). *منابع و مآخذ تاریخ صفویه*، شیراز: میترا.

جملی کارری، جووانی فرانچسکو (۱۳۸۳). *سفرنامه کارری*، ترجمه عباس نخجوانی و عبدالعلی کارنگ، چ ۲، تهران: علمی و فرهنگی.

دالساندری، وینچنتیو (۱۳۸۱). *سفرنامه*، در: *سفرنامه‌های ونیزیان در ایران*، ترجمه منوچهر امیری، تهران: خوارزمی.

دلاواله، پیترو (۱۳۷۰). *سفرنامه دلاواله*، ترجمه شعاع‌الدین شفا، چ ۲، تهران: علمی و فرهنگی.

دلند، آندره دولیه (۱۳۵۵). *زیبایی‌های ایران*، ترجمه محسن صبا، تهران: انجمن دوستداران کتاب.

دومانس، رافائل (۱۳۵۳). «وضع ایران در زمان شاه عباس ثانی»، ترجمه عباس آگاهی، *بررسی‌های تاریخی*، ش ۳ (۹): ۱۴۹-۱۷۰.

سانسون، مارتین (۱۳۴۶). *سفرنامه سانسون*، ترجمه تقی تفضلی، تهران: ابن‌سینا.

شاردن، جان (۱۳۷۲، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵). *سفرنامه شاردن*، ترجمه اقبال یغمایی، ج ۱-۵، تهران: توس.

شرلی، آنتونی و رابرت شرلی (۱۳۷۸). *سفرنامه برادران شرلی*، ترجمه آوانس، به‌کوشش علی دهباشی، چ ۲، تهران: به‌دید.

فیگوئروا، دن گارسیا د سیلوا (۱۳۶۳). *سفرنامه فیگوئروا*، ترجمه غلامرضا سمیعی، تهران: نو.

کروسینسکی، تادوز یودا (۱۳۹۶). *سفرنامه کروسینسکی (از شاه سلطان حسین تا نادرشاه)*، ترجمه ساسان طهماسبی، قم: مجمع ذخائر اسلامی: کتابخانه و موزه ملی ملک.

کرویس، دیرک وان در (۱۳۸۰). *شاردن و ایران*، ترجمه حمزه اخوان تقوی، تهران: فرزانه‌روز.

کمپفر، انگلبرت (۱۳۶۳). *سفرنامه کمپفر*، ترجمه کیکاووس جهاندار، چ ۳، تهران: خوارزمی.

لکه‌هارت، لارنس (۱۳۶۸). *انقراض سلسله صفویان و ایام استیلای افغانه در ایران*، ترجمه مصطفی‌قلی عماد، چ ۳، تهران: مروارید.

نوابی، عبدالحسین (۱۳۷۰). *ایران و جهان از مغول تا قاجاریه*، ج ۱، چ ۳، تهران: هما.

همایون، غلامعلی (۱۳۸۳). *اسناد مصور اروپائیان از ایران*، چ ۲، تهران: دانشگاه تهران.